

בינ"ו עמ"י עש"ו

קונטרס

מגיד דבריו ליעקב

רביעאה

שיחות מוסר חיזוק והתעוררות

בענייני עבודת ה'

ומהם שיחות

על סדר פרשיות השבוע

נסדר ונערך משיחות מוסר

שנאמרו במקלות על ידי

הגאון הגדול

רבי יעקב חיים סופר שליט"א

ראש ישיבת 'כף החיים'

בצירוף חידו"ת על הפרשה ועוד

פרשת דברים

ירושלים עיה"ק תובכ"א

תשפ"ב לפ"ק

הלימוד והחיזוק בחוברת
זו מוקדש להצלחה
ברוחניות ובגשמיות
למסייעים בהוצאה לאור

שיחות מוסר אלו הנדפסות בקונטרסי "מגיד דבריו
ליעקב" נסדרו ונערכו מתוך קלטות של שיחות רבינו
שליט"א.

ואם יימצא שגגה וטעות, איתנו תלין משוגתינו.
ובקשתנו שטוחה לפני המעינים הי"ו כי כל שגגה וטעות
יתלו בחסרון דעת העורך, ואנא יודיעני על הטעות.

בתחילת החוברת נדפסת שיחתו של רבינו שליט"א
בחלק השני של החוברת נדפסו חידו"ת על פרשת שבוע,
מחידושיו של רבינו שליט"א על התורה, וחלקם הגדול
רואים לראשונה מכת"י בחוברת זו.

בחלק השלישי של החוברת מצורף חידושים שונים
המלוקטים מקונטרס מערכותיו של רבינו שליט"א
בעניינים שונים.

בחלק הרביעי של החוברת מצורף מחידו"ת רבינו
שליט"א בסוגיות הנלמדות בדף היומי, או שאר חידו"ת
כפי אשר יכיל הגליון

ניתן להצטרף לרשימת התפוצה לקבלת
הגליונות בדוא"ל:
8542164@gmeil.com

ניתן להשיג את החוברות מידי שבוע מתחילתו בנקודות
המכירה וההפצה של י. בלוי בבתי הכנסת

©

כל הזכויות שמורות

אין לצלם להעתיק לשכפל וכל כיו"ב,
בלא רשות מפורשת בכתב מהמחבר

הערות והארות תיקונים יתקבלו בשמחה,
ובעז"ה יתוקנו במהדורה הבאה

להערות והארות

ניתן לפנות בשעות בין הסדרים
לפלאפון מספר 0548-542-164

פרשת דברים

מפתח העניינים

דרך היצר להכשיל את האדם על ידי שמקל בעיניו את חומרת העוון / הסליחה והמחילה
מזנו יתברך / עשרת הפרשיות שבחומש דברים מכוונות כנגד האלף השישי / אין
תשובה בלא תורה / חטאם של אבותינו היה חטא דק מן הדק / רב לכם סוב את ההר
הזה פנו לכם צפונה / לימדה אותך התורה שתהיה וותרן בתוך ביתך / אי אפשר לכילי
להיות עובד אלהים / מי שזכה לנצח את היצר בענין המזון ברור שיוכל לו גם בשאר
הענינים / נתינת צדקה ופיזור מזון למוצוות בשמחת הלב / הכל לפי רוב המעשה / אין
השקעה טובה יותר מנתינת מזון לצדקה

מפתח חידושי תורה

- א. בענין אלה הדברים אשר דבר משה..... יט
ב. בענין בין פארן ובין תופל..... כא
ג. בענין שלא התקבלה תשובת ובכיית בני ישראל על עון המרגלים..... כג
ד. בענין העוים היושבים בחצרים..... כו
ה. בענין יהושע תורת ציבור יש לו..... כח
ו. בענין ועתה ישראל שמע..... ל
ז. בענין חכמה בינה דעת..... ל

מפתח מערכות

- הוכחה..... לב
הוכחה - בענין מי שאינו מוכיח לחברו אם עובר בלאו..... לה
הוכחה..... לח
הוכחה..... מ
הוכחה - בענין מצוות תוכחה אם יש לרדוף אחריה..... מא
רב הונא - בענין תרי רב הונא הוו..... מב

מפתח סוגיות

- בענין דין ארבע מיתות לא בטל..... מה

הלימוד בחוברת זו מוקדש לעילוי נשמות

מסעודה בת חסיבה	אליהו מאיר בן סימי	יפה בת עליה
שמועון בן עליה	יוסף בן אסתר	פיבי בת חסיבה
מסעוד בן אסתר	סימי בת חנה	מרגלית בת סימי
יצחק שלום בן צ'לחה חנה	שולמית בת כחילה רחל	יעקב בן עליה
תנצב"ה		

הלימוד בחוברת זו מוקדש לרפואת
מרדכי בן מורווריד אסנת
מיכל בת אסתר
אל נא רפא נא להם

דרך היצר להכשיל את האדם על ידי שמקל בעיניו את חומרת העוון

בעזרת ה' יתברך נראה להתבונן בעניני הפרשה, פרשת דברים.

הפרשה שלנו פותחת חומש חדש, ספר דברים, ולפני שנדבר על הפרשה שלנו ראוי להקדים ולדבר על הספר בכללותו.

לשון הרמב"ן, הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה, 'משנה' לשון ששונים וחוזרים וכופלים את הדבר פעם נוספת, כי יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס לארץ רוב מצוות התורה הצריכות לישראל, כלומר, הדור הזה שיצא ממצרים הלא נכנס לארץ ישראל מלבד כלב ואשר אתו, והדור החדש שהולכים להכנס לארץ ישראל צריכים חיזוק ומשנה תוקף, וצריכים לשנן להם שוב את רוב מצוות התורה הצריכות להם. ומוסיף הרמב"ן, לא יזכירו בו המקראות דבר מעניני תורת הכהנים לא במעשה הקרבנות ולא בטהרת הכהנים ומעשיהם, בחומש דברים אין דבר מעניני הכהנים, שכבר ביאר אותם להם, והכהנים זריזים הם ואינם צריכים אזהרה אחר אזהרה, אבל לישראל יחזור המצוות הנוהגות בהם, פעם להוסיף בהם ביאור, ופעם שלא יחזיר אותם רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות, רק כאזהרה נוספת, בלי תוספת ביאור ובלי הרחבת הדברים, כמו שיבוא בספר הזה בעניני עבודה זרה אזהרות מרובות זו אחר זו בתוכחות וקול פחדים, אשר יפחיד אותם בכל עונשי העבירות.

משה רבינו, אומר הרמב"ן, חודש קודם פטירתו, חוזר ומדגיש את המצוות, ומפחיד בקול פחדים ותוכחות את ישראל על עונשי העבירות, כי הרבה פעמים אדם נרתע לאחריו ופורש מעבירה כשהוא יודע את חומר העבירה. מדוע?! מפני שאחת העצות המפורסמות של היצר הרע בבואו להכשיל את האדם, שהוא מקטין ומקליש בעיני האדם את חומר האיסור. הוא מגיע אליו ואומר לו 'אפשר להקל בזה, זה לא כזה נורא', וכיוצא בזה.

שמעתי מדודי הגה"צ רבי אברהם מונסה זצ"ל, שפעם ראה אחד שמגלח בתער רח"ל, שהוא לאו דאורייתא, ומי שרגיל בזה עובר בכמה לאוין בכל פעם וגם נקרא 'מומר לדבר אחד'. דודי גער בו ואמר לו 'מה אתה עושה שאתה מגלח בתער?!' ואותו אחד ענה לו, 'כבוד הרב, מה אתה צועק ומה אתה מרעיש?!' אצלנו נהגו להקל... דהיינו, היצר הרע הציג לו את זה בתור מנהג, אשר יש כאלו דקדקנים שמחמירים בכל מנהג ומשתדלים לנהוג כל מנהג וגם בזה מחמירים, ויש את המקילים. ואתה, כך שכנע אותו היצר, יכול לסמוך על המקילים. אבל אם אותו אחד היה יודע את חומר הענין והיה יודע שהוא נקרא רשע ומומר

א. עצם זה שאנחנו מתחילים עכשיו את ספר דברים, צריך לעורר אותנו ולהוות לנו תזכורת לכך שאנחנו בשלהי השנה. השבת שעברה כבר היתה שבת מברכין של חודש מנחם -אב, ואב' כידוע ראשי תיבות אלול בא, ויש אומרים אלול בפתח ובעוד זמן קצר אנחנו כבר בימים הנוראים.

לדבר אחד, ובפרט שאין תאווה בעוון הזה ועונשו חמור יותר, היה נבהל ונרתע לאחריו. וכך זה פעמים הרבה, שאדם נכשל בחטא כיון שלא יודע עד כמה העוון חמור. וזהו מה שאומר הרמב"ן, שהיה משה רבינו קודם כניסתם לארץ חוזר ומרעיש ומפחיד ומבאר את חומרי העוונות ואת עונש החטאים, כמו חטא עבודה זרה ועוד.

הסליחה והמחילה ממנו יתברך

עוד יוסיף, ואמר הרמב"ן, כמה מצוות שלא נזכרו כלל בחומשים ובפרשיות שהיו, כגון היבום הגירושין עדים זוממין ועוד, על כן לא נאמר בספר הזה בשום מקום וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל, או דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מצוה פלונית, למה?! הלא המצוות האלו לא נכתבו עד כה?! לפי שכבר נאמרו לו כולן בסני או באהל מועד בשנה הראשונה, אבל לא נכתבו בספרים הראשונים שידבר עם יוצאי מצרים, כי אולי לא נהגו אותם מצוות רק בארץ.

ומסיים הרמב"ן, וקודם שיתחיל בביאור התורה התחיל משה להזכיר להם עוונותיהם כמה ימרוהו במדבר וכמה שהתנהג עמהם הקב"ה במדת הרחמים, וזה להודיע חסדיו עמהם, אנחנו תמיד צריכים להיות ערים לחסד ה' החופף אותנו מכף רגל ועד ראש עשרים וארבע שעות ביממה. ועוד שמוכיח בדבריו שלא יחזרו לקלקולם פן יספו בכל חטאתם, ולחזק לבם בהודיעו אותם כי במדת הרחמים מתנהג עמהם ה' לעולם. הקב"ה תמיד הולך אתנו בהנהגה של חן, חסד ורחמים, וכמו שאמר הכתוב (תהלים פט, ג) 'עולם חסד יבנה', כי ההנהגה היא תמיד בחסד ורחמים גמורים, ולא יאמר האדם לא נוכל לרשת את הארץ כיון אדם אשר לא יחטא ומיד תהיה מדת הדין מתוחה כנגדו ונאבד, כי לכן הודיעם משה רבינו כי הקב"ה רחמן מלא רחמים כי הסליחה והמחילה ממנו יתברך. את הידיעה הזו על כל אחד ואחד לזכור, ואל לו לומר שאבד סברו ובטל סיכויו ואין לו תקנה, כיון ש'טוב וסלח ה'', הקב"ה רחמן מלא רחמים והסליחה והמחילה ממנו יתברך, וסיוע ועזר לבני אדם בעבודתו, וכענין שאמר הכתוב (תהלים קל, ד) כי עמך הסליחה למען תורא.

עשרת הפרשיות שבחומש דברים מכוונות כנגד האלף השישי

אלו הם דברי הרמב"ן בהקדמתו לחומש דברים. וכדאי להזכיר את הדברים הנוראים שרבותינו למדו אותנו בשמו של הגאון מווילנא, על ספר דברים. וכך מספר בספר אמונה והשגחה (דף לב), ששאלו את הגאון מווילנא היכן הוא נרמז בתורה, שהרי כל אחד ואחד יש לו במקרא פסוק המרמז עליו. יש אנשים שקל למצוא היכן הם נרמזים, ואם אתה מחפש לדעת היכן הם רמוזים, לא תצטרך לעמול קשה. היכן הם רמוזים?! אצל בלעם... אבל יש כאלו שצריך השגה כדי לדעת היכן הם רמוזים, ואשרי היודע.

וכך הוא כותב שם, שמעתי מפי הגאון הישיש רבי יצחק מרגליות אב"ד בסטוצ'ין שהיא עיר בליטא, ששמע מפי רבינו הגדול מאור הגולה רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל, תלמידו הוותיק של הגאון מוולנא, כי הגר"א אמר כי בספר משנה תורה, זה ספר דברים שאנחנו עכשיו מתחילים ללמוד אותו, מרומז בכל פרשה מה שיארע במאה שנים מהאלף השישי. אנחנו עכשיו נמצאים באלף השישי, ובספר דברים יש עשרה פרשיות [נצבים וילך נחשבים כפרשה אחת], וכל פרשה ופרשה מכוונת כנגד מאה שנים באלף השישי, כסדר עשרת הפרשיות, ויש בה את הרמז למה שיארע באותם מאה שנים המכוונות כנגדה.

ושאל רבי חיים מוולוז'ין את רבו הגר"א, אחרי שגילה לנו את הסוד הנפלא הזה שעשרת הפרשיות שבחומש דברים מכוונות כנגד האלף השישי, היכן אנחנו נמצאים, איפה התקופה שלנו נרמזת, ואמר לו שבפרשת כי תצא, שהוא נגד המאה השישית שאנחנו עומדים כעת, וכפי שהיה בזמנו של הגר"א. והשיב לו עוד הגר"א, ששמו נרמז בתיבת 'אבן שלמה' הכתובה בפרשת כי תצא, כי אב"ן שלמ"ה נוטריקון אליהו בן שלמה, זה היה שמו של הגאון מוולנא.

ואחר כך הוסיף הגר"א ואמר, כי במאה השביעית נרמזות הקללות של פרשת כי תבוא, ומי שיעשה חשבון בזריות ימצא כי בשנת ת"ש, היא המאה השביעית, התרחשה השואה הנוראה, ואז אכן התקיימו כל צ"ח הקללות הכתובים שמה. ומה מגיע אחרי פרשת כי תבוא האיומה על צ"ח קללותיה?! פרשת נצבים, ובה כתוב 'כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך', כל הדברים האלו, אומר משה רבינו, הן הברכות והן הקללות יבואו עליך בלי ספק, ואז 'והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה', אתה תהיה מפוזר בכל קצוות הארץ, אבל משם – 'ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצווך היום ובניך בכל לבבך ובכל נפשך'. אחרי פרשת כי תבוא, זה הזמן לעשות תשובה, ואז – 'ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבעך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה'.

זהו גילוי הנורא של הגר"א, שעשרת הפרשיות של חומש דברים מכוונות כנגד האלף השישי. והנה ראינו איך התקיימו הדברים הרמוזים בפרשת כי תבוא, ועכשיו אנחנו נמצאים בתקופה של 'נצבים וילך'. נמצינו למדים שהזמן שלנו הוא המיועד לתשובה כפי הרמז בפרשת נצבים, ובזה אנחנו צריכים להחזיק עכשיו.

אין תשובה בלא תורה

ומי שרוצה לשוב בתשובה, מוכרח בראש ובראשונה לשוב לתורה, כי אין תשובה בלי תורה. והראיה, שהרי ברכת התשובה שסדרו לנו רבותינו בתפילת שמונה עשרה, אינה פותחת

אלא ב"השיבנו אבינו לתורתך", ורק אחרי זה מבקשים "והחזירנו בתשובה שלימה לפניך". מדוע?! כי הבסיס לתשובה הוא התורה הקדושה, ומי שחושב שאפשר לשוב בתשובה בלי תורה, אינו אלא טועה.

'מורבה תורה מרבה חיים', אמר התנא באבות (פ"ב, ח). מהם החיים?! - בכל המובנים. אם אדם רוצה להתעלות, אם אדם רוצה להגיע למצוה הנשגבה של אהבת ה' יתברך והוא רוצה בכל לבבו ונפשו להגיע לידי קיום המצוה של 'ואהבת את ה' אלהיך' ולא להסתפק ולצאת ידי חובה רק באמירה של זה, איך יגיע לזה?! - 'והיו הדברים האלה על לבבך'. אם תלמד, אם תבוא לשיעור ותלמד דף גמרא, זה יביא אותך לכל המעלות הטובות. לתשובה, לאהבת ה' ולכל מדה נכונה.

וכך אמרו רבותינו (זהר הקדוש ח"ג פט: ועיין עוד בזה"ק ח"ב כח:), 'מאן דרחיק מאורייתא רחיק מקודשא בריך הוא, ומאן דקריב לאורייתא קריב לקודשא בריך הוא בהדיה', עמו ובמחיצתו.

חטאים של אבותינו היה חטא דק מן הדק

אלו הם ההקדמות הנחוצות לנו בבואנו לספר דברים, שענינו תוכחות ואזהרות משה רבינו לבני ישראל קודם כניסתם לארץ, וכמו שראינו מדברי הרמב"ן.

וכך אומר רש"י, **אלה הדברים**, כל לשון דיבור הוא לשון קשה, כאמרם ז"ל במסכת מכות (יא), **לפי שהם דברי תוכחות**. משה רבינו בתחילת דבריו מוכיח את ישראל על מה שעשו, ומנה כאן את כל המקומות שהכעיסו לפני המקום. ובאמת כשאנחנו קוראים כאן את המקראות ומונים את המקומות שבהם הכעיסו לפני המקום, צריכים אנחנו לדעת היטב מי היו אבותינו, דור המדבר, דור דעה, דור שיזכה לגילוי נבואי למרגלות הר סיני כפי שלא היה מעולם, דור שהקב"ה דיבר עמם בפנים בפנים כדבר איש עם רעהו, וכמו שדרשו רבותינו (הובא ברש"י דברים ד, לה) על הפסוק 'אתה הראית לדעת', קרע להם שבעה רקיעים והראה להם. עלינו לדעת שהרבה פעמים התביעה עליהם היתה בדקות, אלא שהתורה הוציאה את זה בלשון כוז שנוכל אנחנו לשמוע ולהבין.

וכבר ידוע המעשה שגדול אחד אמר שהוא מצטער ללמוד את ספר במדבר שיש בו את כל העוונות שעשו ישראל, אם זה המרגלים, אם זה חטא קרח, אם זה בשר התאוה שהתאוו לו ושאר העוונות. אמר לו גדול אחר, וכי מה אתה מצטער?! הרי מהעוונות של אבותינו דור המדבר, נכתב החומש שלנו, ולא ראינו שהחומש נכתב מהמצוות שלנו... אם כן אתה יכול להבין שמה שכתוב הוא לא כמו מה שאנחנו קוראים לפי פשוטו, אלא יש עומק בדברים והם בבחינת דק מן הדק עד אין נדק.

זו הקדמה שעלינו לדעת, אבל עם כל זה התורה מוציאה וכותבת את הדברים במפורש, כדי ללמד אותנו ולהדריך אותנו בדרך הנכונה.

רב לכם סוב את ההר הזה פנו לכם צפונה

נראה לזה דוגמא מהפרשה שלנו. כשמושה רבינו מתאר בפרשה שלנו לדור הצעיר מה התרחש ומה עבר עליהם מזמן יציאתם ממצרים, ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כאשר דבר ה' אלי, הקב"ה אמר לי שארבעים שנה נהיה במדבר, ויאמר ה' אלי לאמר. רב לכם סוב את ההר הזה פנו לכם צפונה, מה כתוב כאן?! פשוטו כפשוטו. הקב"ה אמר להם עד מתי תהיו סובבים את הר שעיר, רב לכם לסובב אותו, ופנו לכם צפונה, שם יש את גבול אחיכם בני עשיו' וכו'.

אבל כלל גדול בידנו שהפשט לא יופשט, והתורה נדרשת בכמה פנים ואופנים. יש המבארים את המקרא הזה בדרך מוסר, שכאן התורה מגלה לנו אופן של נצחון בעבודת ה' יתברך.

הגמרא במסכת סוכה (נב.) ממשילה את היצר הרע להר, וכלשון התלמוד "יצר הרע נדמה להם כהר". על זה בא הפסוק ואומר 'רב לכם סוב את ההר', אנשים מחפשים דרך איך לעקוף את היצר הרע הנקרא 'הר', ובודקים אולי אפשר לעקוף בדרך הזו, ואולי אפשר לעקוף בדרך אחרת, וכיוצא בזה. אומרת התורה, אם אתה רוצה להיות עובד ה' אמיתי, מה תעשה?! 'פנו לכם צפונה'. 'הרוצה להחכים', אומרת הגמרא (נבא בתרא כה:), 'ידרים, שכן מנורה בדרום'. ו'הרוצה להעשיר יצפין, שכן מנורה בצפון'. במילה 'צפון' נרמז העושר, הכסף והממון של האדם.

לזה באה התורה ואומרת, 'רב לכם סוב את ההר הזה', תפסיק לחפש דרכים שונות ומשונות לנצח את היצר, ובמה כן תתחיל לתקן?! - ב'פנו לכם צפונה', תתחיל לתקן את המדה הזו של תאוות הממון. מדוע?! כי תאוות הממון מושכת את האדם הרבה, וכמו שמפרש המהר"ל (נתיבות עולם נתיב העושר פ"ב) שלכן נקרא 'כסף' מלשון כסף, לשון נכסף. האדם נכסף אל הכסף וחושק בו עד למאד. ומדוע נקרא ה'זהב' בשם זה?! מלשון 'זה - הב', תן לי עוד ועוד מזה. הנטייה של האדם לתאוות הממון היא נטייה נוראה, מפני שהוא רואה מילדותו את הרדיפה אחר הממון, וכל חייו הוא חי באווירה הזו של תאוות הממון.

פעם נכנסתי לבית של אדם אחד לצורך איזה ענין, ועמד לידו הקטן כבן שלוש או ארבע. תוך כדי שדברנו מה שדברנו, האדם שדברתי אתו הכניס את היד שלו לכיס, והבן הקטן הזה שעמד לידו, שאני מסופק אם ידע כבר לומר את הפסוק 'שמע ישראל' ואם אביו כבר לימד אותו את הפסוק 'תורה צוה לנו משה', בו ברגע שראה את האבא מכניס את היד שלו לכיס צעק: 'כסף, כסף'!... מניין לילד לדעת שהאבא מוציא מהכיס כסף?! אולי

הוא מוציא משם מטפחת?! אבל הילד הזה זה מה שהוא הבין וזה מה שהוא ידע, שאם יד נכנסת לכיס פירושו של דבר שעוד מעט יצא משם כסף. והילד כולו שמח ומאושר, 'כסף'. ילד שכך מתחנך מילדותו, הרי הכסף הוא משאת נפשו, ואליו הוא נכסף כל ימי חייו. איך יוכל אחר כך לעקור מעצמו את תאוות הממון?! בעבודה קשה ומפרכת. ולזה התורה באה ומזהירה, 'רב לכם סוב את ההר הזה', 'פנו לכם צפונה', פה, בנושא הזה של תאוות הממון עליכם לעבוד ולתקן, ובזה עליכם לחנך את עצמכם, להיות וותרנים בממון, ולא להיות מהמקפידים על כל פרוטה ופחות מפרוטה.

לימודה אותך התורה שתהיה וותרן בתוך ביתך

אמרו רבותינו (בבא בתרא טו:), אמר רב אבא בר שמואל, איוב וותרן בממונו היה, מנהגו של עולם נותן חצי פרוטה לחנווני, איוב וויתרן משלו, פירש רש"י, מי שיש לו מלאכה מועטת לעשות אומר לפועל חצי פרוטה אני נותן לך, ונלך לחנווני ביחד נקנה בפרוטה אחת לחם ונחלוק בו, אבל איוב וויתרה לחצי פרוטה משלו ונתן לו פרוטה, שהיה רע בעיניו לדקדק בדבר שאינו ממון.

קיימא לן (עירובין סב.) שכן נח נהרג על פחות משווה פרוטה, ואין צריך לומר שחורג על פחות משווה פרוטה... אנחנו בני אברהם יצחק ויעקב, ולא בני נח. עלינו להיות וותרנים בממונו, ולא להיות צרי עין וקפדנים.

ספרו לי על דודי מרן ראש הישיבה הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל שלא היה מבקש אף פעם עודף מנהג המונית כשהיה נוסע במונית, והיה אומר לנהג ש"ישאר לך העודף". גם מנהגו של רבינו הסטייפלער זצ"ל במכירת ספריו היה לא לקחת עודף, ואף שכל הרווח שלו ממכירת הספרים היה רווח מועט, עם כל זה התחנך בדבר הזה שלא להקפיד ולעמוד על דקדוקי הממון.

ואמרו במדרש (במדבר רבה פ"ט, ב), לימודה אותך התורה שתהיה וותרן בתוך ביתך, נשפך יין, הווה ותרן. לפעמים, בפרט בשבת שהיצר מתאמץ להרגיז את האדם ולקלקל לו את עונג השבת, קורה והאשה או הילד שופך בטעות את הכוס של הקידוש, או מפיל את הבקבוק ונשבר. מה קורה אז? פורצת מלחמה אטומית. מה קרה?! 'הכוס נשפך'! 'הבקבוק נשבר'! כמובן, אם זה היה קורה לבעל הבית שהיה הוא שופך הכוס, לא היה אומר דבר, שהרי על עצמו לא יכעס... אבל אם זה הבן שלו?! אוי ואבוי. אבל, אומרים רבותינו, נשפך היין – הווה ותרן, אל תעשה צרות על הדבר הזה ותשתוק.

'להנחיל אוהבי יש', נשפך שמנך. 'אוצרותיהם אמלא', נקרע כסותך. 'ימלא ה' כל משאלותיך'. ומפרש בעל הידי משה, תהיה ותרן בתוך ביתך, פירוש, על ענין הממון תהיה ותרן

עם בני הבית, ואל תטיל אימה יתירה בתוך ביתך עבור ממון, כגון שנשפך היין או השמן, תעלים עין ואל תקדש על זה מלחמה ותעשה בגלל זה מריבות וקטטות.

אספר לכם סיפור אמיתי. פעם בא אלי ילד, והוא סיפר לי שקיבל מכות נאמנות מאבא שלו, בחמת זעם וחימה שפוכה. למה?! כי השאיר את הבקבוק של הקוקה קולה פתוח בלי הפקק, ויצאו כל הגזים, ויחד עמם יצאה גם הנשמה של אבא שלו... והוא הכה אותו מכות נמרצות. והרי זה פשע להכות על דבר כזה! מה קרה אם הבקבוק נשאר פתוח?! וכי הוא עשה את זה ברוע לב?! התנהגות שכזו לא מתאימה כלל ועיקר למי שיש לו ציור אנושי. ואם אדם מתנהג בצורה הזו עם הבנים שלו, אל לו להתפלא ולשאול אחר כך 'למה קרה אתם כך וכך', וכיוצא.

נשפך היין, הווה ותרן. נשפך השמן הווה ותרן. נקרע הבגד, ימלא ה' כל משאלותיך. ומוסיף המפרש מהרז"ו, **אל תהיה מקפיד בביתך לריב עם האשה אם יקרה נזק בבית, וזו מדתו של אברהם אבינו היא, שכך אמרו במדרש בראשית רבה (פנ"ג, יג) 'ביתו של אברהם אבינו וותרנים היו'.**

אי אפשר לְכִילִי לַחַיִּית עוֹבֵד אֱלֹהִים

בוא נראה מה לימדו אותנו הקדמונים על מי שמגיע לידי קמצנות וקפדנות יתירה. בספר הישר שכתב רבינו זרחיה היווני [ומיוחס בטעות לרבינו תם], מביא בשער השישי 'ארבע עשרה אבות נזיקין' כלשונו, שמבטלים את האדם מעבודת ה' וגורמים לו שלא יהיה עבד נאמן לבורא. מהי המדה האחרונה?! מדת הכליות והקמצנות.

וכותב שם רבינו זרחיה דברים מבהילים: זכרנו זאת המדה ממידות רוע הנפש, המידה הזו של הקמצנות מקורה מהיכן נובעת?! מרוע הנפש. מפני שנראה כי כשתהיה הנפש נדיבה, אדם שזוכה להפך את מדתו ואת נפשו להיות נדיב, נכללות בה רוב המידות הטובות, אדם שזוכה להיות נדיב, דא ביה – כולא ביה, רוב המידות הטובות כלולות בו, ולהיפך, זאת המדה של הקמצנות והכליות, אין בה זאת המדה הרעה לבדה, אלא גם אחרות מלבד אלה, וזאת עלתה על כולנה.

אדם שהוא בגדר כילי וקמצן, אומר רבינו זרחיה, לא די שיש בו את המדה הרעה הזו של הקמצנות, אלא בהכרח שיש בו עוד מדות רעות ומגונות.

וכיון שהגענו לידי מדת הנדיבות, צריכים אנחנו להרחיב ולבאר אותה. מדת הנדיבות איננה מדת הפזרנות. יש כאלו שבמקום שיהיה להם כף יד, יש להם משפך... כל כסף שתתן לו, בתוך כדי דיבור כבר נעלם ואיננו, ואם תתן לו סכום כסף, אפילו יהיה זה סכום גדול, עד שיבוא לבית כבר יתנדף כל הכסף ויעלם לו.

מדת הפזרנות היתירה היא מדה גרועה. היום דוחקים את האדם שיהיה פזרן, ועל ידי הפרסומות מאלצים את האדם לפזר את ממונו. מציעים לו 'בוא ותקח כסף. קח הלוואה גדולה, ותשלם רק בעוד שנה'. 'קח את המפתחות עכשיו, והתשלום יהיה רק בעוד שנתיים'. הוא שש ושמח ואומר 'אוהו, למה לא'!! ואינו שם לב שבמפתחות האלו ובהלוואות הללו הם כובלים אותו. על האדם לדעת שאסור לו להיות קמצן ועליו אכן להיות נדיב, אבל אין הכוונה שעליו להיות פזרן הבלי דעת ומחשבה.

מי הוא נדיב?! מי שנותן בעין יפה, אבל עם מחשבה ועם ביקורת. כשצריך לתת הוא נותן, ובעין יפה הוא נותן. אבל כשאסור לתת?! אם אין צורך לתת?! הוא לא נותן, ואפילו לא פרוטה. לבזבז כסף סתם כך אין זו נדיבות, והרבה פעמים יש בזה, מלבד שאר קלקולים, גם בעיה של 'בל תשחית' שלדעת הרבה ראשונים הוא איסור מדאורייתא.

ועל האדם לחנך את עצמו במידה הזו של הנדיבות. יזהר וישמר שלא להיות כילי וקמצן, ויזהר גם שלא להיות פזרן המאבד את כל כספו, אלא יהיה נדיב. יעיין תמיד במחשבה ובהתבוננות, ואם צריך לתת, יתן בעין יפה ורוח נדיבה. ומי שזכה למידת הנדיבות קנה לעצמו רוב המידות הטובות.

אומר רבינו זרחיה בספר הישר, מי שיהיה כילי לא יעשה צדקה בעתה, כשיבוא לפניו ענין של צדקה, הוא ימצא אלף תירוצים שונים ומשונים, ובלבד שלא יתן צדקה. הוא יאמר, 'מי אמר שהוא עני'!! הרי רובם ככולם היום רמאים'. וזה נכון שיש רמאים, אבל יש גבאים נאמנים שחוקרים ויודעים, ולהם אתה יכול לתת בעין יפה ובלב שקט ובטוח שהכסף שלך יגיע לאנשים הגונים וצדיקים שבאמת נצרכים לזה. אבל הכילי הזה, שלא התחנך במדת הנדיבות, יתרץ את עצמו במה שיוכל ולא יתן צדקה, לא יעזור לאביון כי אם בעל כרחו, וכל מצוה אשר יכיר בה תועלת יעשנה, אם הוא רואה מצוה שהוא יכול להרוויח ממנה איזה רווח, כבוד וכיוצא, יעשה אותה, ואם יכיר בה אפילו הפסד מועט מהונו יקל בה ויביא ראיות עליה עד שיתירנה, הוא יהיה למדן ויפלפל וימצא ראיות וסברות למה אינו צריך לקיים את המצוה, ויעשה בה חרטה ופשרה.

וכאן כותב רבינו זרחיה דבר מבהיל: על כן אי אפשר לכילי להיות עובד אלהים בשביל רוע לבבו ועינו אשר בשביל פרוטה יתיר כל איסור, בשביל רווח כל דהו של פרוטה הוא יתיר כל איסור, וכל שכן בינו לבין עצמו כי לא ישמור לא איסור ולא היתר כלל בדבר תועלת. לכן צריך עובד האלהים לבל ילכד במוקש הכליות, כי הכילי ירמה אלהיו בחלקת שפתיו ויראה לו תכלית החסידות, וכשיודמן לו שום תועלת או רווח על מנת שיתיר איסור או יאסור המותר יעשה. לכן יסיר עצמו מן המידה הזו ואל ימכור עבודת אלהיו במחיר נבזה וגרוע. כי כל מי שישמור מצות אלהיו לא ישית לבו לאיבוד ממון עליה, מי שרוצה להיות עבד ה' אמיתי

שעושה נחת רוח לבוראו, ימסור את כל ממונו בשביל קיום המצוות, ולא ישמה בתועלת שתבוא בחילול המצוה, ואדם זה, מסיים רבינו זרחיה, נקרא ירא ה'.

מי שזכה לנצח את היצר בענין הממון ברור שיוכל לו גם בשאר הענינים

בעת האחרונה נדפס ספר קולמוס הלב. הוא ספר מצויין ובו מסופרים תולדותיו ומפעליו של הגאון רבי אברהם קלמנוביץ זצ"ל, ראש ישיבת מיר, ובספר הזה מסופר איך שהרב הפקיר את כל כולו בשביל כבוד ה' יתברך, כשכל מגמתו היא לרומם את קרן התורה. אחרי השואה האיומה חרב עולם התורה, ורבי אברהם קלמנוביץ מסר את נפשו, כפשוטו, להקים מחדש את מוסדות התורה, בכל מקום שיכל. אם זה במרוקו, כשהוא היה בין אלו שהפעילו את 'אוצר התורה', הישיבות לצעירים שהוציאו יקר מזולל, ואם זה בשאר מקומות. **בסוף** הספר נדפסו ממנו ליקוטים, ושם הוא מעתיק את לשונו של הגאון רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל, בספרו 'יערות דבש' (ח"א דרוש ז'). וכך לשונו שם: **עיינו רואות**, שהרבה אנשים סובלים יסורים ומכות בזה וחרפה, ולמרות שהם נמצאים במצב כזה שהם סובלים יסורים, מכים אותם ומשפילים אותם - עומדים בקידוש ה'. אבל בממון - יצרם גובר בעוונותינו הרבים, ובשביל דבר קל אין אלהים לנגד עיניו לגזול ולעשוק, והיה אם חבירו יעשה לו משהו, קל בעיניו לנקום נקמתו ממנו במסירה, עד כדי כך שיבוא למסור אותו למלכות, אשר הוא מכת המורדין, יש ל'מוסר' דין מורדין ולא מעלין.

כלל של דבר, אומר רבי יהונתן בדבריו המבהילים, אם אתה רואה אדם עומד בנסיון הממון, כשאתה רואה אחד שהתנסה בנסיון של ממון ועמד בו בגבורה, הרי הוא מובטח שיעמוד בנסיון קידוש ה', אתה יכול לדעת בוודאות שאם יבוא לו נסיון של מסירת נפשו על קידוש ה', הוא יעמוד בנסיון וימסור את עצמו על קדושת שמו יתברך, כי בעוונותינו הרבים אין לך דבר שידו וכוחו של היצר תקיף מממון, ואם אין כח לפתות איש בממון, ברור שיוכל לו האדם בכל הענינים.

לבן אומר הפסוק, כמו שהזכרנו, 'רב לכם סוב את ההר, פנו לכם צפונה'. תקנו את המידה הזו של תאוות הממון, כי זו היא עיקר מלחמת היצר. ומסיים רבי יהונתן, והחוש

ב. הוא נפטר בשנת תשכ"ד, ומונתו כבוד כאן בבית החיים בסנהדריה, וזכינו להשתטח על קברו.

כמדומה שכל הנוכחים כאן בשיעור חייבים לו הכרת הטוב, לפי שהוא היה מגדולי המצילים של ישיבת מיר, והגאון רבי חיים שמואלביץ זצ"ל מחבר הספרים 'שיחות מוסר' שתמיד אנחנו לומדים בספריו ומקריאים מהם, היה מתלמידי ישיבת מיר [כמו כן אני למדתי אצל מו"ר הגאון המובהק רבי נחום לסמן זצ"ל שהיה מתלמידי ישיבת מיר].

והמעשים בכל יום מעידים על זה הרבה עד שאין צורך לראיה, אין צריך להביא על זה ראיות, כי המציאות מורה כן.

היום בזמננו ממון הזולת נעשה הפקר, ואנשים מזלזלים בזה. ולא היא. 'דין פרוטה כדין מאה', וצריכים זהירות גדולה מאד בעניני הממון.

כלל הדברים, אל לו לאדם לצאת במלחמות וכל שכן במסירות, על עניני הממון. על האדם לדעת ולהאמין באמונת אומן שמה שנקצב לו מן השמים הוא יקבל ואף אחד לא יוכל לגרוע ולחסר ממנו, ואם לא יקבל את זה מכאן אז יקבל את זה ממקום אחר. וגם אם נראה לו שחבר שלו 'סידר' אותו ונטל ממנו מה ששייך לו, ידע נאמנה שזה מה שנגזר עליו מן השמים, וחברו אינו אלא שליח של ה' יתברך לקחת ממנו את ממונו.

נתינת צדקה ופיזור ממון למצוות בשמחת חלב

ובפרט על האדם להתחנך במדת הנדיבות בקיום המצוות. ובזה האדם נבחן, האם הוא נותן ממון לקיום המצוות בנדיבות ובשמחה, או בקושי ו'בעל כרחו' כמו שאומר רבינו זרחיה.

שמעתי מחכם אחד מוזקני ירושלים, שסיפר שבהיותו ילד קטן, כבן שבע או שמונה, היה רגיל ללכת לבית הסבא והסבתא שלו. מדוע?! שהרי סתם סבא יש בכיסו סוכריות, שוקולד, במבה או ביסלי. ואם אין לו משהו טוב בכיס, לא יקרא זה בשם 'סבא'... צעקות לא מקבלים אצל הסבא, שהרי חובת חינוך מוטלת על האבא ולא על הסבא, כך שאצל הסבא תמיד יש רק דברים טובים... אבל באמת הוא היה הולך לסבא לא רק בגלל הסוכריות, אלא גם בגלל האווירה המיוחדת שהיתה בין אנשי ירושלים של מעלה, בדור הקודם.

יום אחד, סיפר אותו חכם, הייתי בבית של הסבא והסבתא שלי, והנה דפיקות בדלת. רצתי לפתוח את הדלת, והנה עומד שם עני המחזר על הפתחים ומבקש צדקה. רצתי אל הסבתא וסיפרתי לה שיש עני בפתח, והיא אמרה לי 'הנה, במגירה הזו יש כסף, קח משם כסף ורוץ לעני ותתן לו'. רץ הילד למגירה, הוציא ממנה סכום יפה ונתן לעני.

ג. באמת, כשרואים בפתח של הדלת עני המחזר על הפתחים, צריכים מיד להגיד 'תודה' לבורא עולם. למה?! על שהקב"ה שלח לך דורון ומתנה, וכמו שכתוב בזהר הקדוש (ה"א קד.) שכשהקב"ה אוהב מישהו הוא שולח לו מתנה. איזו מתנה שולח ה' יתברך? בלון?! מה פתאום. הוא שולח לו עני. ובשביל פרוטה שאדם נותן לו לעני הרי הוא זוכה ומקבל פני שכינה (בבא בתרא י.), ובשביל פרוטה שהוא נותן לעני הוא זוכה להנצל ממיתה, כמו שכתוב (משלי י, ב) 'צדקה תציל ממוות'.

יש אחד שכשרואה שיש בפתח עני הוא נראה לפתע כאילו הגיעה לביתו מגיפה, והוא צריך להכנס לממ"ד... לא כך היא המידה, ואדרבה, על האדם לשוש ולשמוח כשמתדפק עני על פתח ביתו.

אחרי שנתתי לעני את הכסף וחזרתי לבית פנימה, סיפר אותו חכם, אני רואה פתאום איך שהסבתא הצדקנית שלי מסתכלת עלי בשבע עינים ובוהנת אותי היטב היטב מכל הכיוונים. לא הבנתי מה היא רוצה ממני, והתחלתי לדאוג אולי היא חושבת שלקחתי את הכסף לעצמי או משהו כזה. אמרתי לה, 'סבתא, מה את רוצה ממני?! למה את מסתכלת עלי ככה?! הרי נתתי את כל הכסף לעני!' אמרה לי סבתי, 'פה שנתת את הכסף לעני, אבל איפה האושר בעינים?! איפה החיוך על השפתים שלך?!' יש אחד שנותן צדקה, ובשעה שנותן צריך להזמין לו אמבולנס. למה?! התעלף המסכן... 'אתה שקיימת מצות צדקה, צריך להיות שמח ומאושר, ואת החיוך אני מחפשת על השפתים שלך'.

התוכחה הזו, אמר אותו חכם, נכנסה בלבי עד זקנה ושיבה. והתוכחה הזו צריכה להיות גם על לבנו. אם נתנו כסף וקיימנו מצות צדקה, אנחנו צריכים להיות שמחים בזה. אל לנו להיות מצטערים על הממון, ואדרבה ואדרבה, עלינו להיות מאושרים על שזכינו לקיים את רצון ה' בממונו. ומי שמתקן את עצמו בענין הזה של הממון, מובטח שיעמוד גם בנסיון של מסירת הנפש על קידוש ה' אם יבוא לידו, כדבריו של אותו קדוש ה', רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל וכנ"ל.

עלינו להתחנך בדבר הזה. ובאמת זה תימה גדולה עלינו, שהרי אנחנו מאמינים ויודעים שכל פיזור הממון לצדקה מוסיף לנו רק ברכה, וכלשון הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פ"י, ב) **שאין אדם מעני מן הצדקה**, ואין מציאות כזו שאדם יהיה עני בגלל פיזור ממנו לצדקה. ממה

הגאון בעל בית הלוי בסוף פרשת תרומה כתב שכמו שבשעה שאדם מנענע לולב הופך הלולב להיות 'תשמיש מצוה' ואסור לו לבזות את המצוה ולעשות את הלולב מטאטא באותה שעה, וברש"י במסכת שבת (כב.) משמע שבזוי מצוה הוא איסור תורה, כי אתה הלא מקיים בזה עכשיו מצוה, ואיך תבזה את זה?! הוא הדין כשעני דופק בדלת הבית ומבקש צדקה, ואתה אכן הולך ומביא לו ממון, ברגע הזה שאתה מקיים בו מצות צדקה - אומר הבית הלוי חידוש לדינא - הופך העני הזה להיות חפצא של מצוה, ואם אתה גוער בו, מראה לו פנים כועסות ועקומות ומבזה אותו, דע לך שאתה מזלזל במצוה, כמו זה שמזלזל באתרוג או בלולב בשעת קיום המצוה.

היה רב גדול, שכשהיה מגיע אליו עני היה עומד לפניו מלא קומתו. שאלו אותו, כבוד הרב, למה אתה עומד לו מלא קומתו?! איפה זה כתוב שצריך לעמוד לפני עני?! אמר להם הרב, הלא 'יעמוד לימין אביון' כתיב (תהלים קט, לא), וכיון שהשכינה אתו, איך לא אעמוד לפניו?!

לעומת זה יש אחד שכשרואה דרך החור של הדלת שמגיע עני, הוא צועק לו מבפנים 'אין אף אחד בבית, תלך מכאן'. למה?! כי הוא חס על שתי השקלים שלו... איפה השכל שלך?! הלא כל התכלית של הממון וכל הסיבה שממון נברא הוא בשביל קיום המצוות, ומי שיש מח בקדקדו ורוצה לעשות השקעות טובות ומוצלחות עם הממון שלו, מוציא אותו לצדקה וחסד.

אדם נהיה עני?! מלשון הרע, מרכילות, ומשאר עבירות שבידו. אבל ממעשה הצדקה?! אין אדם נהיה עני ממנה, ולא מעשה רע מתגלגל על ידה, כלשון הרמב"ם, לא יגרם לאדם שום נזק והפסד מחמת הצדקה, שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום, ושלום הוא לשון שלימות, כי הצדקה מביאה לאדם שלימות בכל מכל כל, חיים(רש"י משלי י"א ו"ב כ"ח), ברכה והצלחה, עשירות (רש"י משלי י"א כ"ד), ואריכות ימים (רש"י משלי ט"ז ל"א), ומרחיב לו חלקו לעתיד לבוא (רש"י משלי י"ח ט"ז), ועוד ועוד.

ואם כן שאנחנו יודעים ומאמינים שממצות הצדקה לא תבוא לנו שום פסידא, למה יש לנו את הפחד והרתיעה הזו, ואנחנו יושבים ודואגים 'למה נתנו כך וכך לצדקה', וכיוצא?! ובפרט שעל כל דברי ההבל אדם לא חושב פעמיים ולא נטרד בדעתו למה הוציא ופיזר מממונו עליהם. ומדוע זה דווקא בקיום המצוות ומצות הצדקה אדם מתקשה?! אין זה אלא משום שזו היא עצת היצר, שמנסה לתפוס את האדם בדבר הזה שבו הוא נבחן אם הוא עובד ה' או לא, כדברי רבינו זרחיה.

הכל לפי רוב המעשה

בספר 'פניני רבינו יחזקאל' מובא סיפור מבהיל. אני, כך הוא מספר, הייתי לומד אצל הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל, ויום אחד דפק עני בפתח וביקש צדקה. רבי חיים חיפש בכיסיו משהו לתת לעני, ולא מצא כלום. התחיל לחפש במגירות, במדפים בארון, ולא מצא. המשיך לחפש עוד ועוד, עד שבסוף מצא. אלא מאי?! עד שהוא מצא את הכסף, העני כבר הלך... לעני יש זמן קצוב לכל דירה, שהרי במשך שעה עליו להספיק לעבור בין כל הבתים שברחוב הזה, ואחר כך הוא כבר עובר לרחוב השני. לא היה לו זמן לחכות, הלך ונעלם.

ד. רבי חיים היה גם גאון עצום בתורה בדורו דור דעה, וגם עמוד החסד שאין כדוגמתו. הבית שלו היה הפקר לכל, וכל מי שרצה יכל להכנס לביתו, לפתוח את המקרר ולקחת כל מה שרצה. הבן שלו סיפר שהרבה פעמים כשהיה חוזר מהישיבה לבית והיה רוצה לישון, לא היתה לו מיטה לישון בה, והיה צריך ללכת לישון באיזה שטיבל. למה?! כיון שכל המיטות בבית היו תפוסות על ידי עניים, כולל המיטה שלו.

תמיד היה הבית פתוח לרווחה, וכל כך הרבה אנשים היו מסתובבים שם, עד כדי כך שהיו נוהגים לתלות בתוך הבית שלו פתקים ומודעות כמו ליד המקוה, "מי שרוצה נגר יפנה לפלוני", "מי שצריך חשמלאי יפנה לאלמוני", "דרושה דירה להשכרה", וכיוצא בזה... איך זה שאדם יתלה בבית של מישהו אחר כאלו מודעות?! בנוהג שבעולם, אחד שיתלה כאלו מודעות בבית של חבר שלו, החבר שלו יתלה אותו... 'מה זה שאתה תולה מודעות בבית שלי?! אבל זה היה ביתו של רבי חיים מבריסק, בית המופקר לכל, בית של חסד שאין כדוגמתו.

הסתכלתי על רבי חיים, מספר הרב, וראיתי איך שהחווירו פניו כסיד ההיכל. כל הפנים שלו נעשו לבנות וחזרות, והוא התחיל לרעוד מפחד. למה?! שהרי אם בא לכאן עני וביקש צדקה, ואני הלא תכננתי לתת לו צדקה, ועכשיו הוא נעלם, יש כאן בעיה של "נדרי מצוה". אחרים היו אומרים 'ברוך שפטחנו, טוב מאד שהלך, ויהי רצון שלא יחזור...' אבל את רבי חיים אחז חיל ורעדה, והיו צריכים לרוץ ולחפש את העני בכל הסביבה עד שמצאו אותו והביאו לו את הכסף, ורק אז שבה אליו רוחו של רבי חיים וחזרה אליו שלוותו.

רב לכם סוב את ההר', אם אתה רוצה לעבוד את הקב"ה - 'פנו לכם צפונה', תתחיל לעבוד ולתקן בנושא הזה של מידת הממון. וכיצד מתחנכים ומתרגלים בזה?! **בנתינה**, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות (פ"א, ז). תתן צדקה, ובהתחלה אמנם זה יהיה קשה והלב של האדם יצטב בקרבו, אבל אם תתן ושוב פעם תתן, ועוד פעם תתן, ועוד פעם תתן, בסוף תתרגל ותקנה בעצמך את מדת הנדיבות. ותהיה בטוח שקט ושאנן שמדבר מצוה ומדבר צדקה וחסד לא יגרם לך שום פסידא ושום נזק והפסד, ואדרבה, זה יביא לך ברכה והצלחה בכל המובנים.

וכך כותב הרמב"ם בפירוש המשניות למסכת אבות (פ"ג, טו), שאם יש לאדם שני אופנים, אופן אחד לתת נתינה אחת בסכום גדול ונכבד, ואופן שני לחלק את הסכום הגדול להרבה נתינות מועטות, יעדיף את האופן השני. למה?! כי **הכל לפי רוב המעשה**, ובאופן הזה יש נצחון על היצר פעם אחר פעם. אם אדם יתן סכום גדול פעם אחת בלבד, נמצא שהמלחמה והמאבק מול היצר היה מאבק חד פעמי. לעומת זאת, אם הוא מחלק את הנתינה לעשר או עשרים נתינות, בכל נתינה ונתינה יהיה לו את המאבק הזה עם היצר, והוא יכניע אותו ויתן, ועל ידי זה הוא יקנה בעצמו את מדת הנדיבות.

מדוע?! מפני שהמידות, הן המידות הטובות והן המידות הרעות, הם כפועל המעשה. לדוגמא, יש אחד שרץ הרבה, וכתוצאה מזה הרגלים שלו מתחזקות. למה?! כי כל תנועה וכל השתמשות ברגל מאמנת את הרגל ומחזקת אותה. כך גם באותם אלו שהמלאכה שלהם היא להשתמש בידיהם באופן פיזי, אתה רואה איך שהידים שלהם מתחזקות מיום ליום. כך, אומר הרמב"ם, הוא גם במידות. אם אדם נותן וחוזר ונותן, אזי מדת הנדיבות מתחזקת אצלו ונרכשת בידו, ומדת הכליות הולכת ומתמעטת. ולהיפך, אם אדם לא נותן מממונו אזי מיום ליום הקמצנות שלו הולכת ומתחזקת.

ה. בעיר אחת, כך מספרים, היה עשיר מופלג, אשר כגודל עשרו כך גודל קמצנותו. מימיו לא נתן פרוטה אחת לענין של צדקה וחסד. והנה, הגיע זמנו ללכת בדרך כל הארץ. שלח העשיר שליח אל הרב,

אין השקעה טובה יותר מנתינת ממון לצדקה

כמדומני שהפלא יועץ כותב באחד מהחיבורים שלו שעיקר היהדות תלוי בתיקון מדת הממון, ומי שרוצה להתכונן בשם 'יהודי' יתחיל לתקן את המידה הזו. ומי שנפשו חשקה וחפצה בעבודת ה', יתחיל לתקן את המידה הזו **עכשיו** בלי פחדים ובלי חששות, ובלי לומר 'כן כן, בעזר האל וישועתו אני אתחיל לתקן את המידה הזו אחרי החגים'... כבר עכשיו תתחיל וכבר עכשיו תעבוד לתקן את המידה הזו.

וזו היא ההשקעה הכי טובה שאדם יכול לעשות עם ממונו. על כל הבורסות אפשר לומר כמה קדישים, אבל הבורסה של בורא עולם אף פעם לא מתמוטטת. אדם שמפזר מממונו לצדקה וחסד, קונה לעצמו נכסים שיטיבו לו בשני עולמות, ואשריו חלקו של מי שקונה בעצמו את מדת הנדיבות וזוכה לפזר מממונו בטוב טעם ודעת, לצדקה ולחסד.

ומצות הצדקה מצוה נשגבה היא, והגאון חיד"א מביא (כסא דוד דרוש ז') בשם רבינו האריז"ל (ליקוטי תורה תהלים קי"ב), שכמו שמבואר בגמרא בסוטה (כא.) שאין עבירה מכבה תורה, כך אין עבירה מכבה את מצות הצדקה. והכלל בידינו שמי שיתרגל במדה הזו של מדת הנדיבות, החנינה והחסד, באותה המידה ובאותו האופן שהוא מתנהג עם הבריות כך יתנהגו עמו מן השמים, וה' יהיה בעזרנו.

וביקש ממנו שיסור אל ביתו. הגיע הרב אל ביתו, והנה הוא מוצא את העשיר שכיב מרע. שאל הרב את העשיר למבוקשו, והעשיר אומר, 'אני רוצה, עכשיו קודם מותי, לעשות מצוה'.

הרב שואל אותו, 'איזו מצוה אתה רוצה לעשות?!' אומר העשיר, 'ברוך השם יש לי ממון רב, ואני רוצה לעשות אתו גמ"ח'. 'אוהו', התפעל הרב, צריך לברך בשם ומלכות שהחיינו... והעשיר אומר, 'כן כן, אני רוצה שמהממון שלי יוקם גמ"ח הלוואות לנצרכים, ואני רוצה שהרב יהיה המשגיח והמפקח על כל עניי הגמ"ח, שיתנהל על הצד היותר טוב'.

'עוד אני רוצה', המשיך העשיר, 'שהרב ישאיר צוואה אחריו, שאחרי אריכות ימיו ושנותיו שלו, של הרב, גם הרב שיבוא אחריו ינהל וישגיח ויפקח על כל עניי הגמ"ח שיתנהלו כמו שצריך. וגם הרב הזה שיבוא אחריו, ישאיר צוואה שהרב שיבוא אחריו ישגיח ויפקח על הגמ"ח הזה, וכן הלאה'. התפלא הרב על כל הציוויים האלו ושאל אותו, 'תגיד, מה זה כל ההקפדות האלו שהרב ישאיר צוואה לרב שבא אחריו וכך הלאה?!' אמר לו העשיר, 'סליחה כבוד הרב, אתה לא מאמין בתחיית המתים?!'... הרי בתחיית המתים אני אקום ואני ארצה את הכסף בחזרה... לפיכך אני רוצה שהרב יעביר את הכסף לרב הבא, והוא לבא אחריו, עד שיום יבוא ואטול את שלי בחזרה...

כך היא דעתם של קמצנים. בעל ארחות צדיקים כותב שהרבה פעמים הסברות של האדם תלויות במידות שלו, וכפי מידותיו כך שכלו ודעתו.

חידושי תורה פרשת דברים

א. בענין אלה הדברים אשר דבר משה

דברים (א' א'): "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב".

ובכתב הגאון בעל ההפלאה ז"ל בספרו פנים יפות דברים שם: "ושמעתי עוד רמז שאמרו בבבא בתרא (קס"ד ב') רובן בגזל ומיעוטן בעריות וכולן באבק לשון הרע, והרמז לזה "אלה" בראשי תיבות אבק לשון הרע, והוא שהוכיח משה את ישראל" עכ"ל.

ובעניוטי יש לי להוסיף על דברי קדשו, ממה שהוא ז"ל עצמו כתב שם בספרו פנים יפות שמות (ל' כ"ג): "יש לפרש מכל אבקת רוכל על פי מה שפירש רש"י ויקרא (י"ט ט"ז) לא תלך רכיל שבעלי לשון הרע נקראו רוכל ע"ש, ואמרו בערכין (ט"ז א') שקטורת מכפר על לשון הרע, ועוד אמרו בבבא בתרא (קס"ד ב') וכולן בלשון הרע, כולן סלקא דעתך, אלא כולן באבק לשון הרע, והיינו דקאמר שהקטורת מכפר מעון אבק לשון הרע שכולן נכשלין בו, והיינו מכל אבקת רוכל, ולפי שכל מה שנתאחרו במדבר ארבעים שנה היה בעון מרגלים שהוא אבק לשון הרע, כענין לא רגל על לשונו, לכך אמר כשעלו מן המדבר נטהרו מחטא זה, והועיל להם הקטורת לכפר אפילו על אבק לשון הרע" עכ"ל.

ולפי דבריו ז"ל אלו יומתק מה שכתב לעיל שמשה הוכיח לישראל באומרו אלה הדברים אלה בראשי תיבות אבק לשון הרע, שעון המרגלים שהיה באבק לשון הרע כמו שהוא ז"ל כתב, גרם שנתעכבו במדבר ארבעים שנה ודוק היטב.

איברא עם שאיני כדאי בעניוטי יש לי להבין דברות קדשו ז"ל שהרי במסכת ערכין שם מבואר שעון המרגלים לא היה רק **אבק לשון הרע**, שאיסורו מדבריהם עיין בספר חפץ חיים (כלל א' בבאר מים חיים סוף אות ח') ועיין היטב עוד שם בחפץ חיים (כלל ג' באר מים חיים אות ג') וכך נקט וכתב בפשיטות בשו"ת אז נדברו ח"ד (סימן ס"ב דף קל"ד) שאיסור אבק לשון הרע מדרבנן ע"ש, אלא עון המרגלים היה **לשון הרע גמור**, ועיין מה שהאריך בזה בהקדמת ספר חפץ חיים, ועיין.

עוד משמע לי מדברי הגאון פנים יפות ז"ל שמה שאמר רז"ל קטורת מכפרת על לשון הרע, היינו על אבק לשון הרע, ולא על גוף עון לשון הרע, ומצאתי לו חבר הוא רבינו מהר"ל ז"ל בספרו נתיבות עולם (נתיב הלשון ס"פ י"א) שכה כתב: "המעיל שהיו בו הפעמונים שהוא השמעת קול של קדושה הוא הסרת הבגדים הצואים של לשון הרע. ונראה לומר כי לכך היה המעיל הזה שהיה בו הפעמונים היו בתוכו גם רמונים כדכתיב פעמון זהב ורמון, והרמון לא היה לו פה, רק הרמון כמו ביצה שהיא סתומה ואין לה פה, ללמד לאדם דרך השי"ת שימעט בדיבור ויהיה פיו סתום בלבד שיהיה לו השתיקה במילי דעלמא, ולכך היה בו רמונים והיה לו השמעת קול לצורך קדושה, שודאי כאשר הדיבור הוא לקדושה אל ישתוק רק יפתח פיו, ולפיכך היו במעיל הזה הפעמונים כדכתיב ונשמע קולו בבואו אל הקודש, ובמדה זאת יתלבש האדם. אבל לשון הרע שהיא בצנעה

על זה מכפר הקטורת שהיא בצנעה שהרי היה הקטורת לפני ולפנים, ומפני כי הוא מכון שיהיה הלשון הרע הזה בצנעה, בודאי גם הוא מכון שלא להוציא לשון הרע בגלוי, והוא מדבר בנסתר ברמז בלבד, והוא נקרא אבק לשון הרע, ולכך הקטורת ביום הכפורים היה דקה מן הדקה שהיה חוזר ונותן אותו למכתשת שיהיה דקה מן הדקה. ולכך היה כפרה זאת דווקא ביום הכפורים, כי בשאר ימים אין להביא כפרה זאת, שהרי אמרו ז"ל כי אין אדם ניצול מחטא אבק לשון הרע, ומאחר שהאדם מוכן אל חטא הזה ואין ניצול מזה, אם כן לא שייך כפרה זאת כל השנה, רק ביום הכפורים שהאדם נחשב כמו מלאך, ומצד הזה שיש הסרה לחטא הזה שהוא אבק לשון הרע, אבל לא מצד שהוא אדם, כי מצד שהוא אדם אין הסרה לחטא הזה ע"ש.

ואם אכן כך אזי זה חידוש גדול, כי איסור אבק לשון הרע אינו אלא מדרבנן וכנ"ל, ולא מסתברא מילתא דעל איסור דרבנן שהמרגלים עשו דהיינו אבק לשון הרע כנ"ל, יענשו בני ישראל בעונש חמור כזה להטיל ארבעים שנה במדבר, וגם שהמרגלים עצמם מפני עון אבק לשון הרע דרבנן ימותו במיתה משונה רח"ל וכו', וכהיא דכתבו התוספות בסוטה (מ"א ב') והגאון שאגת אריה (סימן כ"ד) ע"ש, ועיין.

ובעניותי לכאורה יש לעיין בדברי קדשם של רבותינו מהר"ל והפנים יפות דלעיל, מההיא דזבחים (פ"ח א') וערכין (ט"ז א') שעל דברי תנא דבי רבי ישמעאל שאמר קטורת מכפרת על לשון הרע, הקשו והרי מעיל מכפר על עון לשון הרע, ותירצו הא בצנעא [לשון הרע שבצנעה קטורת מכפרת], הא בפרהסיא [לשון הרע בפרהסיא מעיל מכפר], ועיין שם בפירוש רש"י ז"ל ורבינו גרשום ז"ל.

ולדברי קדשם של רבותינו מהר"ל והפנים יפות, לכאורה קושיא מעיקרא ליתא, דקטורת מכפרת על אבק לשון הרע, מה שאין כן ומעיל על לשון הרע ממש, ואם כן מה הקשה התלמוד הנ"ל, והוזקק לתרץ הא בצנעא הא בפרהסיא, ועיין.

יומא (מ"ד א'): "וקטורת מכפרת, אין, דהא תני רבי חנניא למדנו לקטורת שמכפרת שנאמר ויתן את הקטרת ויכפר על העם, ותנא דבי רבי ישמעאל על מה קטורת מכפרת על לשון הרע יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי", ופירש רש"י ז"ל: "קטורת מכפרת על לשון הרע, כי ההיא דקרח לשון הרע הוה, דכתיב אתם המיתם את עם ה' וסתם לשון הרע בחשאי הוא".

ולכאורה תימה דמעשה דקורח הרי היה בפרהסיא ככתוב במקרא, וראיתי לארי החי הגאון בעל שאגת אריה ז"ל בספרו גבורת ארי על יומא שם שכתב: "יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי, בזבחים (פ"ח ב') וערכין (ט"ז א') פריך עלה מהא דאמר רבי ענני בר ששון דמעיל מכפר על לשון הרע יבוא דבר שבקול ויכפר על קול, ומשני לא קשיא הא בצנעה דהוא בחשאי קטורת מכפרת, הא בפרהסיא דמעשה קול, מעיל שהוא דבר שבקול מכפר, וקשה לי דהא ההוא עובדא דויתן אהרן קטורת ויכפר על העם דמייתי מיניה קטורת מכפרת לשון הרע של פרהסיא הוי, דכתיב וילונו כל עדת בני ישראל וגו', ויהי בהקהל העדה וגו', ואין זה מקומו עכ"ל".

ומצאתי לרבינו מהרש"א ז"ל בזבחים שם שכבר עמד בזה וכתב: "על מה קטורת מכפר על לשון הרע וכו', רש"י ביומא הנ"ל פירש בקלפי בההיא דקרח לשון הרע דכתיב אתם

המיתם את עם ה' וסתם לשון הרע בחשאי עכ"ל, ודבר שבחשאי דקאמר אף על גב דבההיא שעתא בפרהסיא היה ויעמוד בין המתים ובין החיים וגו', מכל מקום דבר שבחשאי מקרי דכל השנה מקטירין בהיכל בחשאי כפירש רש"י וק"ל עכ"ל ודוק היטב.

ובגוף הענין אם קטורת המכפרת על לשון הרע היתה קטורת דכל יום או קטורת דיום הכיפורים - הארכתי בס"ד בחיבורי הדר יעקב ח"ב (סימן ל"ח) עיין שם דברים נכונים בס"ד וצרף לכאן.

ב. בענין בין פארן ובין תופל

דברים (א' א'): "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב".

ופירש רש"י ז"ל: "בין פארן ובין תפל ולבן, אמר רבי יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תופל ולבן, אלא הוכיחן על הדברים שתפלו על המן שהוא לבן ואמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, ועל מה שעשו במדבר פארן על ידי המרגלים".

וראיתי לגאון המובהק רבי דוד פארדו ז"ל בספרו היקר משכיל לדוד על פירוש רש"י שם, שכה כתב: "מה שכתב רש"י בשם רבי יוחנן - נעלם ממני איה מקום תחנונו, שלא מצאתי כן בתלמוד, ולא בספרי, ולא במדרש רבה, ולא בילקוט שמעוני" עכ"ל.

ודבריו נכונים שבכל המקומות הנ"ל לא הובאו דברי רבי יוחנן הללו, והנה בעלמא אנן נקטינן שכל תיבה ותיבה וכל אות ואות בדברי פירוש רש"י ז"ל מיוסדת ומושתת על דברות חז"ל, ומדבריהם חפר אכל ולקח רש"י ז"ל, וכאשר הגאון חיד"א ז"ל השכיל ללמדנו זו וכה כתב בספרו חיים שאל ח"א (סימן ע"א אות ג'): "מאור הגולה רש"י אשר על כל טיפת דיו יושב עליה שבעה נקיים, ויהי הקצ'ר אמין, ומדקדק אפילו על אות אחת כמפורסם וכו', ואין ספק כי כל דברי רש"י אמרי צדק, ואפילו אות אחת [בדברי רש"י] יסודתו בהררי קדש רז"ל, ועין לו ראתה שאמרו כן במדרשי רבותינו ז"ל", ומצאתי שכבר לימדנו כן גאון קדמון הוא רבי שמעון אושנברג ז"ל בספרו דבק טוב על פירוש רש"י שנדפס בשנת שמ"ח, שם בכללים שבראש הספר (כלל כ"ג) כתב: "מה שהיה קשה לרש"י ז"ל קשה היה גם לרבותינו, כי רש"י ז"ל לא חידש דברים מלבו רק במקומות מועטים, ואם כן הן הם הדברים שאמרו רבותינו ז"ל" עיין שם.

ותל"ת בחסד השי"ת ובחמלתו הראתי בחיבוריי הקטנים במקומות הרבה אמיתות הדברים הנ"ל, שמה שרש"י ז"ל כותב אפילו בסתמא, הוא מיוסד בנוי ומושתת על דברות רבותינו ז"ל, כי "איש האלהים רש"י ז"ל" (לשון הרשב"א בתשובה ח"ד סימן צ"ד), והיה רש"י "אוצר בלום לתורה הלכה ואגדה" (עדות הרמב"ן ז"ל במדבר ל"ב מ"ב), עיין בחיבורי יד סופר ח"ב (דף מ"א ודף ע"א), ובחיבורי ברית יעקב (דצ"ב ע"ב, ודקמ"ו ע"ב, ודרכ"ח ע"ב, ודר"ס בהערה ל"ד), ובחיבורי זכות יצחק ח"א (דף י"א, ודף קל"ח, ודף קפ"ט), וחיבורי זרע חיים (דף ז'), ובחיבורי שם בצלאל (דף רס"ט), ובחיבורי יגדיל תורה ח"א (דף ז', ודף כ'), ובחיבורי טוב להודות ח"ב (דף ט"ו), ובחיבורי ישועות

חיים ח"א (דף פ"ג, ודף צ"ד), ובחיבורי מנוחת שלום ח"ט (דף צ"ב, ודף ק"ע), ובחיבורי פרי טוב (דף י"ט) ע"ש, ועיין בחיבורי מנוחת שלום ח"ד (דף נ"ה) עיין שם.

ומינה בקל וחומר וכל שכן היכן שרש"י ז"ל עצמו מביא דברי רז"ל ככנודן דידן שכתב: "אמר רבי יוחנן חזרנו על כל המקרא וכו', שמפורש שהם דברות רז"ל, ואכן כאן מקור רש"י טהור, ובס"ד בחיבורי דברי יעקב חיים ח"א (ס"ס י"ט) חשפנו מקור דברי רש"י ז"ל והראנו שהדברים נמצאים ב"מדרש תנאים" על ספר דברים (שם דף ב'), שלא נדפס בזמן הגאון רבי דוד פארוז ז"ל, ועיין בכל אשר ציין הרצד"ה ז"ל בהגהותיו למדרש תנאים שם, ובהגהות הש"ב על מדרש אגדה דברים שם (דקעה ע"ב) ע"ש, והשערות שכן היתה הגירסה בספרי שלפנינו אלא שנשמטה שורה בטעות "הדומות", ונמשך אחריו בהגהות זכ"ל על פירוש רש"י דברים שם (מהדורת תרס"ה דף שני"ג), היא השערה בעלמא כמנהגו, ותראה שבספרי דברים הנדפס על פי כתבי יד רבים לא נמצא כדבריו עיין שם (בדף ה') ואין להאריך].

* * *

ואקבע כאן מה שבס"ד התעוררתי בזה, הנה כאן **רבי יוחנן** אומר "חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו וכו', ודרך לימודי ראיתי בס"ד שבמטבע לשון זה "חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו" וכו', השתמשו בו גם כל **תלמידי** רבי יוחנן, ובשיטת רבם אמרו כן, ואסדר לפי סדר א"ב מה שמצאתי, ובודאי יש להוסיף על דברינו אלה ותן לחכם וגו'.

א. רבי אבהו - במדרש בראשית רבה (פעה ס"ד) ע"ש. [ועיין לקמיה אות ה' ערך רבה בר בר חנה ודוק].

ב. רבי אמי - במדרש בראשית רבה (פ"ה ס"ז).

ג. רבי חנינא בר פפא - בירושלמי מגילה (פ"ג ה"ו). [ורבי חנינא בר פפא היה תלמיד רבי יוחנן עיין ירושלמי בבא קמא (פ"י ה"ב דמ"ג סע"א) ודוק].

ד. רבי יצחק - במדרש במדבר רבה (פ"ב ס"ח), ונכפל מאמרו זה במדרש שיר השירים רבה (פ"ג סכ"ה). [וטעות הדפוס מה שכתוב שם רבי חנינא בר יצחק, וצריך לומר רק רבי יצחק כנ"ל, וכך הביא בילקוט שמעוני שמות רמז שס"ט, ושם רמז תי"ז, ושם רמז תתקפ"ו וז"ב].

ומפורש במסכת פסחים (ק"ד רע"א) שרבי יצחק הנזכר בעניני אגדה, הוא רבי יצחק בר פינחס, עיין שם בפירוש רש"י ורשב"ם, והוא היה תלמיד רבי יוחנן עיין שבת (קמ"ט ב').

ה. רבה בר בר חנה - בילקוט שמעוני על ספר עמוס (רמז תקמ"ב), ומקורו בירושלמי עבודה זרה (פ"א ה"א) ושם שמו משובש, ובילקוט המכירי ישעיה (ז' ו' דף ס') הובא בשם רבי אבהו ועיין לעיל אות א' ודוק.

ו. רבי שמואל בר נחמני - ירושלמי סוטה (פ"א ה"י) ונכפל במדרש בראשית רבה (פ"ק ס"ו) ע"ש, ועוד במדרש דברים רבה (פ"א ס"ב) ובמדרש שיר השירים רבה (פ"א ס"א), ובמדרש קהלת רבה (פ"ז ס"ג) ובמדרש תנחומא (פרשת חוקת ס"ו), ובמדרש פסיקתא רבתי (פרשה ט"ז), ובפסיקתא דרב כהנא (פ"ו), והוא היה תלמיד רבי יוחנן עיין בירושלמי תרומות (פ"ה ה"א דכ"ה ע"א), ובספר תולדות תנאים ואמוראים (בערכו דף אלף וקמ"ב) ודוק.

ז. רבי שמעון בן לקיש הוא ריש לקיש - במדרש ויקרא רבה (פכ"ג ס"י) והובא בילקוט שמעוני ויקרא (רמז תקפ"ה), ועוד שם ספר שופטים (רמז מ"ד), והוא היה תלמיד רבי יוחנן עיין תענית (ח' א') וחולין (קל"ט א') ובספר סדר הדורות ערך רבי שמעון בן לקיש ע"ש. [ובספר יד מלאכי (כלל תר"א) כתב דריש לקיש בתחילה היה תלמיד רבי יוחנן כנ"ל, ואחר כך נהיה תלמיד חבר עש"ב, ועיין גם בחיבורי כנסת חיים (סימן ב' אות צ"א דף ט"ל) ובגליון שם ואכמ"ל].

ובזאת מצינו גם במדרש שמואל (פכ"ג ס"ז): "רבי ברכיה ורבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי אומר חזרנו על כל המקרא וכו', והנה רבי יהושע בן לוי נחלקו בו חכמים אם היה רבו של רבי יוחנן או תלמידו היה, עיין בספר סדר הדורות (ערך רבי יוחנן סוף אות ח'), ואם רבי יוחנן תלמידו אזי יש לומר שקבל זאת ממנו לדרוש חזרנו על המקרא ולא מצינו, ואם רבי יהושע בן לוי היה תלמיד רבי יוחנן אזי הוא מרבו רבי יוחנן קבל כך ודוק.

ועכשיו מצאתי במדרש פסיקתא רבתי (פרשה ט"ז) **בר קפרא** אומר חזרנו על כל המקרא וכו', והוא בר קפרא הרי היה רבו של רבי יוחנן כדכתבו הרי"ף והרא"ש והובאו דבריהם בספר סדר הדורות (ערך רבי יוחנן סוף אות ח'), וכן מצאתי שכתב בספר יד רמה בבא בתרא (דף קנ"ח ס"ס קע"ג), ולפי זה יש לומר דרבי יוחנן מרבו בר קפרא למד דרך זו לומר חזרנו על כל המקרא וכו', ובפרט לסוברים דרבי יהושע בן לוי הוא היה רביה דרבי יוחנן כנ"ל, והרי רבי יהושע בן לוי תלמיד ותיק היה לבר קפרא והרבה קיבל ממנו עיין בספר תולדות תנאים ואמוראים ח"א (ערך בר קפרא דף ר"צ) ודוק.

ג. בענין שלא התקבלה תשובת וכיית בני ישראל על עון המרגלים

דברים (א' מ"ה): "ותשבּו ותבכו לפני ה', ולא שמע ה' בקלכם, ולא האזין אליכם".

ובערב שבת קדש פרשת דברים בהיותי קורא שמו"ת, נתעוררתי בס"ד והרי קיימא לן שערי דמעה לא ננעלו ברכות (ל"ב ב'), ובספר הזהר במקומות הרבה האריך בכח ובעוזו הבכיה והדמעות דמתבר כל תרעין, ובפרט כאן שהיה בכי של כל בני ישראל ולא רק של אדם אחד פרטי, ואם כן יש לדעת מדוע ולמה לא נשמעה תפילת ובכית בני ישראל, ודוחק לומר כיון שהיו אפיקורסין כדפירש רש"י ז"ל שם (לעיל פסוק י"ב). ורשמתי למזכרת עד שנעיין בדברי רבותינו המפרשים וכעת אין תחת ידי אלא חומש ופירוש רש"י ז"ל.

ועיינתי עכשיו בדברות רבותינו המפרשים ע"ה, ותחילה וראש אביא קצת מדברי ספר הזהר הקדוש בענין כח הבכיה ומעלתה שהזכרתי לעיל, אמרו בספר הזהר הקדוש ח"א (דקל"ב ע"ב): "אל דמעתי אל תחרש, דא אעיל קמי מלכא, ולית תרעא דקאים קמיה, ולעולם לא אהדרו דמעין בריקניא", ועוד שם (דרכ"ג ע"א): "תנינן כל בר נש דאושיד דמעין קמיה דקב"ה, אף על גב דאתגזר עליה עונשא, יתקרקע, ולא יכיל ההוא עונשא לשלטאה ביה, מנלן מלאה", ועוד שם (דרכ"ח ע"ב), וכן בספר הזהר ח"ב (ד"ב ע"ב): "כל מלין דעלמא תליין בתשובה ובצללותא דצלי בר נש לקב"ה, וכל שכן מאן דאושיד דמעין בצלותיה, דלית לך תרעא דלא עאלין אינון דמעין,

מה כתיב ותפתח ותראהו את הילד, ותפתח, דא שכנתא דקיימא עליהו דישאל כאימא על בנין, והיא פתחה תדיר בזכותיהון דישאל, כיון שפתחה, ותראהו את הילד, ילד שעשועים דאינון ישראל, דמתחטאן קמי מלכיהון בכלא, ומיד דמתחננן קמי קב"ה הדרי בתשובה, ובכאן קמיה כבא דבכי קמי אבוי, מה כתיב והנה נער בוכה, כיון דבכי, מתתברי כל גזרין בישין דעלמא, ועוד שם ח"ב (דקס"ה ע"א): "כל תרעין ננעלו ואסגירו, ותרעין דדמעין לא אסגירו, ולית דמעה אלא מגו צערא ועציבו, וכל אינון דממנן על אינון תרעין, כלהו מתברין גזיון ומנעולין, ועיילין אינון דמעין", ועיין באריכות בכל הנסמן בזה בספר שערי זהר ברכות (ל"ב ב') ובבא מציעא (נ"ט א') עש"ב.

ובגוף הענין מדוע לא נתקבלה תשובת בית ישראל ובכיתם לפני הקב"ה, חפשתי קצת בדברי רבותינו נ"ע אשר הם לנו לעיניים, ואכתוב מה מצאתי בזה, הנה רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל דברים שם כה כתב: "ותשבו ותבכו לפני ה', לא הזכיר שם (פרשת שלח לך) הכתוב הבכי הזה, שאין צורך להזכירו, אבל משה הזכיר זה עתה, לשבח כי נחמו על חטאתם ולהגיד להם שהיה העון ההוא גדול מנשוא, כי באה עליו השבועה הגדולה, וגזר דין שיש עמו שבועה אינו נקרע [כאומרם בראש השנה י"ח א'] עכ"ל.

הרי שכבר הוא ז"ל הרגיש בזה, ותירץ שכאן היה גזר דין שיש עמו שבועה, ויש להתבונן בזה, כי מצאתי בספר הזהר הקדוש ח"ב (דק"ו ע"א): "כד קב"ה אומי אומאה, לא אומי אלא אם לא יעביד תיובתא, דהא לית פתגמא דקיימא קמי תיובתא, ועל כלא מכפר קב"ה כד עבדין תיובתא שלימתא, קב"ה מקבל, דכתיב חי אני נאם ה' כי אם יהיה כנייה וגו', וכתיב כתבו את האיש הזה ערירי וגו', ובתר דתב בתיובתא, כתיב ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו, מכאן דתשובה מתבר כמה גזרין ודינין, וכמה שלשלאין דפרזלא, ולית מאן דקיימא קמי דתיובתא", ומתבאר דשיטת רבותינו ז"ל בספר הזהר דתשובה מועילה גם ליחיד לגזר דין שיש עמו שבועה, ובמדרש ויקרא רבה (פ"י ס"ה) אמרו: "גדול הוא כחה של תשובה שמבטלת גזירה, ומבטל שבועה, שבועה שנאמר חי אני נאם ה' כי אם יהיה כנייה בן יהויקים וגו', ומבטלת גזירה כה אמר ה' כתבו את האיש הזה ערירי וכתיב ובני יכניה אסיר בנו שאלתיאל בנו אסיר בנו, שהיה בבית האסורים שאלתיאל בנו שממנו הושתלה מלכות בית דוד אמר רבי תנחום ב"ר ירמיה אסיר זה הקב"ה שאסר את עצמו בשבועה, שאלתיאל ששאל אל לבית דינו של מעלה על נדרו", ובפירוש עץ יוסף על המדרש שם הביא מספר סדרי טהרה על מסכת נדה (ע' ב') שכתב דבתשובה מאהבה נקרע אפילו בגזר דין שיש עמו תשובה בין ליחיד בין לציבור ע"ש. [ועיין עוד בזה בחיבורי שובי השולמית ח"י (סימן כ') עיין שם].

ולרבינו עובדיה ספורנו ז"ל דברים שם ראיתי שכתב: "ולא שמע ה' בקולכם, מפני חילול השם שעשו, שלא תספיק בו כל תשובה אלא מיתה ממרקת, וגם היה גזר דין שיש עמו שבועה, אחר שהעירו אזנם משה ויהושע וכלב אל התשובה ולא שבו אפילו אחר כך אלא מיראת עונש, ולכן לא הספיקה התשובה להסיר העונש הנגזר בעולם הזה, וכמו שהיה הענין בקין, ובשאל בדבר עמלק, ובבני עלי. ולא האזין אליכם. אפילו להאריך ולא לבטל גזירת הבנים אפילו אחר מות האבות, ובזה הוכיחם שלא היתה תשובתם שלמה ולפיכך לא השיגו דבר אפילו בדמעתם", הרי שכתב כמה טעמים על שלא נתקבלה תשובתם ובכיתם ודוק. [ומריהוט דבריו

יוצא דהתשובה שעשו היתה תשובה מיראה ואם אכן היתה התשובה מאהבה היתה מתקבלת וגם הגזר דין שהיה עמו שבועה היה מתבטל והיינו כדברי הגאון סדרי טהרה הנ"ל ודוק.

עוד מצאתי לרבינו עובדיה ספורנו ז"ל במדבר (י"ג א'): "וכאשר הכירו ישראל חטאתם על שלא בטחו בישועת האל יתעלה ונצחנו אחר שעשה עמם להפליא, שבו בתשובה ואמרו אנחנו נעלה ונלחמנו, והתפללו כאמרו בספר דברים (הנ"ל) ותשובו ותבכו לפני ה', אלא שלא קיבל האל יתברך תפילתם, מפני חילול ה' שעשו, שאינו מתכפר אלא במיתה" והיינו כנ"ל, ועוד לו במדבר (ט"ו ל'): "את ה' הוא מגדף, ואין לו כפרה בעולם הזה אפילו בתשובה הנעשית מיראת עונש עד שימות, ולפיכך לא הועילה תשובת ישראל בענין המרגלים, כאמרו ותשובו ותבכו לפני ה', ולא שמע ה' בקולכם", ודוק היטב.

ובספר אור החיים דברים שם כתב: "ותשובו ותבכו וגו' ולא שמע ה' וגו', צריך לדעת כוונת הכתוב, אם הכוונה בזה ששבו מהמלחמה ויבכו על מה שהכו מהם האמוריים, אין ידוע מכוון הסיפור בזה, גם אומרו ולא שמע וגו' ולא האזין וגו', אם הבכי היה על צרה שעברה עליהם מה מקום למאמר זה, אכן נראה שכוונת הכתוב היא שאחר שהכום האמורי נכנעו לפני ה', ושוב בתשובה גם בבכי על עון כמשפט השבים, ואף על פי כן גדלה צחנתם שלא שמע ה' לקול תשובתם ולא האזין לבכיתם", ומבואר שהטעם שלא שמע ה' וקיבל תשובתם היה משום שהיה עוונם גדול וחמור וגדלה צחנתו, ונראה שכוונת דברי כמו שכתב הרב הספורנו ז"ל ודוק.

ובספר הכתב והקבלה דברים שם כתב: "ותבכו לפני ה'. לא היתה הבכיה על אשמתכם מתוך תשובה וחרטה, כי אם על אשר רדפו והכו אתכם, עד שהוצרכתם לשוב אחור מפני האויב, לכן לא שמע ה', ולזה אמר ותשובו ותבכו", ועיין לעיל בדברי הרב אור החיים ז"ל.

ורבינו הכהן הגדול הגאון רבי מאיר שמחה ז"ל בספרו משך חכמה שמות (י"ד כ"ט) כתב: "מצאנו שעל העגל שהחטא היה בעבודה זרה הקב"ה מחל להם ונתרצה להם, אבל על מרגלים שהיה לשון הרע וכפיות טובה לא מחל להם וגזר במדבר הזה יתמו" עש"ב. וכבר כתב רבינו יהודה החסיד ז"ל בספר חסידים (סימן תרס"ה): "**אין מידה רעה כמו כפוי טובה**, אפילו כנגד הבהמה אמרה תורה אל תהי כפוי טובה, שנאמר ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, לפי שכלב עזר שהזאבים לא הביאו הבהמה ביער, הרי נשאר לך החלב והעור, לכך אל תהיה כפוי טובה ותן לו הטרפיה", ושם בספר חסידים (סימן קפ"ה) כתב: "לעולם לא יהא אדם כפוי טובה, כי ממהרים ליפרע ממנו, שהרי נבל הכרמלי היה כפוי טובה לדוד ועבדיו, ששומרים צאנו וחומה היה עליהם, והוא מת לעשרת הימים, ושמעי בן גרא שעשה לו רעה גדולה מזו, לא מת. אלא שמעי בעבור שהיה קרוב לשאול, לא היה כפוי טובה, אבל דוד ואנשיו היו קרובים לנבל ועשו לו טובה, וכפוי טובה היה, לפיכך מיהרו להפרע ממנו" ודוק היטב.

ושם במשך חכמה במדבר (י"ד ל"ו) כתב: "סיפר הכתוב כי לא הועיל להם התשובה שאמרו חטאנו, מפני שלא היה תשובת המשקל, התשובה הטהורה, רק אחרי אשר כבר מתו האנשים מוציאי דבת הארץ, ויהושע וכלב חיו מן האנשים ההם, וראו כי שקר דברו בה' ובארצו, לכן אמרו חטאנו, ואין זו תשובה גמורה" עש"ב.

אחר כך הראוני בספר פירושי רבינו סעדיה גאון ז"ל על התורה (דף ר"ו) שנשאל בזה, וכה השיב וכתב: "אנחנו אומרים שהחרטה על העבר והקבלה שלא לשוב לאותו המעשה, הם יסודות התשובה, הרי לא אמרנו את זאת אלא דוקא כשאמרם המתחרט ומקבל שלא לחזור למעשיו הקודמים מתוך הכרה ברורה, אז היא תשובה, כלומר שיתחרט על החטא מתוך הכרה שזה רע ושיקבל עליו שלא לעשות עוד מעשה רע כמוהו, אבל אם הביע המתחרט והשב את חרטתו על מה שעשה בגלל הפסד הנאה מהנאות העולם וכדומה לזה, וקבל עליו שלא ישוב לכמותו ממה שיפסידהו כאותה ההנאה או כדומה לכך - אין זו תשובה, ואף על פי שהביע את חרטתו וקבלתו שלא לשוב לכך אלא שהם בגלל מה שהזכרנו או דומה להן.

וביון שזהו העיקר אצלינו בתשובה אף על פי שאנשי המדבר שבו ונתחרטו, וקבלו עליהם שלא לשוב לכמו שעשו, אין זו תשובה, לפי שלא נתאבלו אלא מפני שהפסידו טובות ארץ ישראל, וזו הנאה מהנאות העולם הזה, ולפיכך אינם נחשבים בכלל בעלי תשובה, והראיה ממה שנאמר שם ויתאבלו, לומר שלא היה שם אלא יגון ודאגה, והיגון בא בגלל מה שדואג שיגיע לו נזק או שהפסיד דבר חשוב, והדואג מחמת שהפסיד הנאה מהנאות העולם או מפחד נזק מנזקי העולם אין נקרא בעל תשובה, לפיכך אמר ה' להם לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם.

ומה שאמרו חטאנו לה', אין זה מורה שאמרוהו בלב שלם ומחשבה טהורה וכבר נאמר עליהם ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולכם לא נכון עמו, ומצאנו שפרעה אמר למשה ואהרן חטאתי לה' אלהיכם ולכם (שמות י"ז) ולא היתה זאת תשובה לפי שאמרו מתוך מחשבה לא טהורה" עש"ב.

הרי שכבר רבותינו ז"ל כתבו כמה וכמה טעמים והסברים על שלא נתקבלה תשוב ובכייית בני ישראל על עון המרגלים ודוק היטב.

ד. בענין העוים היושבים בחצרים

דברים (ב' כ"ג): "והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתרים היצאים מכפתר השמידם וישבו תחתם".

ובתרגום אונקלוס כה תרגם: "ועואי דיתבין בדפיח עד עזה, קפוטקאי דנפקו מקפוטקאי שצנון ויתיבו באתריהון".

וזה רבות בשנים, עלה ברעיוני שיש בדברי התרגום טעות דפוס בקצה אות אחת, ובמקום "ד"פיח צריך לומר "ר"פיח, והיא אכן סמוכה לעזה כידוע.

וסייע לדברי תרגום יונתן שם: "ושאר פליטת כנענאי דהו שרן בכופרניא דפריע עד עזה, קפוטקאי דנפקו מן קפוטקיא שציאונון ויתיבו באתריהון".

ונראה לי שגם כאן יש להגיה ולשכל האותיות ובמקום דפריע צריך לומר דרפיע, והיינו רפיח כי אותיות ח' וע' מתחלפות כידוע, ומכאן נלמד גם לדברי אונקלוס.

ובפרט שמצינו חילופי אותיות ד' ור' גם במקרא כמו רעואל דעואל, ורודנים דודנים, וכן מצינו

בדברות חז"ל בתלמוד כתובות (ס"ו ב') חסד ואמרי לה חסד, ובנדה (ל"ו ב') גרייה הוא סבר גדייה ועוד, ונתבאר היטב במקומו בס"ד.

ובני יקרי חו"ב רבי שמואל יואל הי"ו הראני שבחומש "כתב אשורי" (מהדורת הרב פוזן) שנדפס שם תרגום אונקלוס על פי דפוס קדמון (סביניטה שנת שי"ז) ונוסחאות בני תימן, הגירסה באונקלוס (שם דף ט"ו): ברפיה, וס"א רפית, ויש גורסין בפציח" ע"כ, ובהערות לשם (דף כ"ה) כתוב: "ברפיה בר' כן הוא בסביניטה ובתימן, לא ברפיה בר', וכן רס"ג תרגם רפח, וגם היום יש עיר דרומית מערבית לעזה בשם רפיה, ובפירוש הרוקח כאן כתב והיו גיבורים ויושבים בחצרים בבקעה ששמה רפיה, ולכאורה כונתו שמחמת גבורתם לא היו צריכים לישב בערים בצורות, ודעת הרמב"ן שחצרים אינו שם מקום רק כמו ערי החצרים ע"כ.

ומה שכתבתי להגיה דברי תרגום המיוחס ליונתן שבמקום דפריע צריך לומר דרפיע, והיא היא רפיה כנ"ל, ראיתי ב"כתר יונתן" שם שגרס ביונתן כגירסה הישנה "דהו שרן בכופרניא דפריע", ותרגם הארמית ללשוננו: "שהיו חונים בכפרים הפרוזים" ע"ש. הרי שהבין פריע מלשון מגולה, כמו פריעת עור הערלה, וכן כי פרוע הוא (שמות ל"ב כ"ה) דהיינו מגולה עיין רש"י שם, וכן ופרע את ראש האשה (במדבר ה' י"ח) שהוא לשון גילוי כדפירש ראב"ע שם, ועיין מלבי"ם והכתב והקבלה שם, ותורה תמימה שם (אות צ"ה וצ"ו) ועיין היטב רש"י שם ושפתי חכמים. ובעניותי לי נראה כאשר הגהתי וצע"ע.

והנה בענין העוים הללו מה היו, ראיתי שרבותינו נחלקו בזה, שרש"י ז"ל פירש: והעוים היושבים בחצרים וגו', עוים מפלשתיים הם, שעמהם הם נחשבים בספר יהושע שנאמר חמשה סרני פלשתיים העזתי והאשדודי והאשקלוני והגתי והעקרוני והעוים, ומפני השבועה שנשבע אברהם לאבימלך לא יכלו ישראל להוציא ארצם מידם, והבאתי עליהם כפתורים והשמידום וישבו תחתם ועכשיו אתם מותרים לקחתם מידם".

ובפירוש רבינו יוסף בכור שור ז"ל שם כתב: "והעוים היושבים בחצרים. ועתה מתחיל לפרש היכן היא ארץ החוי, שהיו ישראל סבורים שהיא הר שעיר, ואמר "העוים", כמו "החויים", שאותיות הגרון מתחלפות, כי גם בתלמוד קורא רבי לרבי חייא "עייא", (מועד קטן ט"ז ב') והכי קאמר קרא והחויים, אם תרצו לידע היכן הם יושבים, ב"חצרים", גיבורים היו ולא היו חוששים בערי חומות, אלא יושבים בחצרות בלא חומה. עד עזה היה גבולם. כפתורים השמידום, והנה מחזיקים כפתורים בשלהם ומידם כבשום. ו"ארץ רפאים" היא ממלכת עוג, דכתיב ביה לקמן "ולכל הבשן ההוא יקרא ארץ רפאים", זהו ודאי "ארץ רפאים" ועוג נשאר מיתר הרפאים", וכן הוא בדעת זקנים מבעלי התוספות שם, ועוד. והשוה לפירוש בעל הרוקח המובא לעיל, ועיין בדברי הרמב"ן ז"ל שם.

והרב הספורנו ז"ל שם כתב: "אף על פי שהיו מבני עשו או מבני פלשתיים", וזו לשון הגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק דבר שם: "והעוים, רש"י פירש שמפלשתיים היו כו'. והיא דעת רבי יונתן וריש לקיש בחולין (ס' א') אבל רב סובר דעוים מבני תימן מזרע עשו היו. ופירש רש"י שם דגם להאי מאן דאמר אינו ענין לכאן אלא להך מילתא איצטריך שאסור להתגרות בבני עשו

משום הכי באו כפתרים כו'. ויותר נראה דלמאן דאמר דעוים מבני עשו הן המה אחר שנתגרשו על ידי כפתרים נתיישבו בארץ שעיר. וגם זה היה בהשגחה שלא יהיה מבני עשו בנחלת אברהם אבינו זולת במקום החורי".

והנאון מלבי"ם ז"ל בפירושו לספר בראשית (י' י"ח) ולספר דברים (שם) כתב שהעוים היו כנענים עיין שם, ובמצודת דוד יהושע (י"ג ג') כתב העוים המה לא מפלשתים עיין שם.

ולפי האמור יוצא דהעוים יש אומרים שהיו פלשתים, ויש אומרים מהחיוזי היו, ויש אומרים כנענים היו, ויש אומרים בני עשו היו ודוק.

ה. בענין יהושע תורת ציבור יש לו

דברים (ג' י"ח): "ואצו אתכם בעת ההוא לאמר, ה' אלהיכם נתן לכם את הארץ הזאת לרשתה, חלוצים תעבורו לפני אחיכם בני ישראל כל בני חיל, רק נשיכם וטפכם ומקנכם, ידעתי כי מקנה רב לכם, ישבו בעריכם אשר נתתי לכם, עד אשר יניח ה' לאחיכם ככם וירשו גם הם את הארץ אשר ה' אלהיכם נותן להם בעבר הירדן ושבחתם איש לירושותו אשר נתתי לכם, ואת יהושע צויתי בעת ההוא לאמר עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלהיכם לשני המלכים האלה, כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה, לא תיראום כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם".

ובתב רבינו חיים נ' עטר ז"ל בספר אור החיים הקדוש שם (פסוק כ"א): "ואת יהושע צויתי וגו', פירוש צויתי לבל יירא מהעמים, כמו שאמר לקמיה בסמוך לא תיראום, ואינו חוזר על מאמר עיניך הרואות, כי בזה לא יוצדק לשון צווי וכו', ואמר לאמר, ירצה שצוהו לאמר לישראל בזמן שיכנסו למלחמת שבעת עממין להסיר מורך מלבם, לא תיראום, הגם שמדבר ליהושע, אמר לשון רבים, לכלול גם כל ישראל לומר שלא יהיה אפילו אחד מישראל ירא מהם, כי ה' נלחם להם, ולמה שפירשתי "לאמר" לישראל, אמר לשון שידבר בו לישראל שיבטחו באלהים חיים".

ויש לעיין אם אפשר ליישב דקדוק רבינו אור החיים הקדוש ז"ל מדוע כשידבר עם יהושע אמר לא "תיראום" לשון רבים, עם דברי האור החיים ז"ל עצמו בפירושו לספר במדבר (כ"ח ב'): "יהושע דין ציבור יש לו, כדמוכח מכמה מקומות" עכ"ל, ולכן בא הכתוב לרמוז זאת כאן ודיבר עם יהושע בלשון רבים, ועיין.

וביאור הדברים "דיהושע יש לו דין ציבור", יש לפרש לפי מה שאמרו בסנהדרין (מ"ט א') שליהושע היה דין מלך, וכן מפורש ברמב"ם ז"ל הלכות סנהדרין (ס"פ י"ח), והלכות מלכים (פ"א ה"ג), ועיין בזה בספר חקרי לב או"ח (סימן ק"כ), ושו"ת זכר יהוסף (ס"ס י"ח), ושו"ת קול מבשר ח"א (סימן ע"ו דר"ז ע"ב), ושו"ת רב"ז שאפראן ח"ג (ס"ס י"ג), ובארוכה בביאור אמבואה דספרי לספרי זוטא (פרשת פינחס דף רל"ט), ופרדס יוסף (ס"פ בשלח), ושו"ת ציון לנפש חיה (סימן קכ"ו), ובארוכה בשו"ת כוכבי יצחק ח"ג (דט"ו ע"א), ובספר משמר הלוי מגילה (סימן ב'), ובספר המפתח על הרמב"ם הלכות מלכים (שם) עש"ב, ועיין בזה בארוכה בחיבורי הדר יעקב ח"ב (סימן י"ד דס"ח ע"ב) וצרף לכאן.

ואנן קיימא לן שלמלך יש תורת ציבור כדכתב הרשב"א ז"ל בתשובותיו ח"א (סימן קמ"ח) ע"ש, וכההיא דתענית (ט' א') כיון דרבים צריכים לו תורת ציבור לו, ועיין בחיבורי מנוחת שלום ח"א (סימן ט' אות ב') שהארכתי בענין זה שלמלך יש דין ציבור וצרף לכאן, וזה ביאור דברי רבינו אור החיים ז"ל שליהושע יש תורת ציבור ודוק היטב.

איברא דבעניתי תמה אני על עצמי ואיני מבין דברי קדשו של רבינו אור החיים זצ"ל כאן, כי לפי פשוטו כאן משה רבינו ע"ה מספר ומתאר לבני ישראל [הדור החדש] את אשר קרה והתרחש בעבר, ומספר שאחר שנצחו את עוג וסיחון מלכי האמורי שמלכו בער הירדן המזרחי, בני גד ובני מנשה עקב שהיה להם מקנה רב ביקשו להשאיר בעבר הירדן המזרחי, ובאותו זמן משה ציוה את יהושע להתחזק ואמר לו שכשם שהשי"ת עשה כן לשני מלכי האמורי שהשמידם, כך יעשה גם למלכי כנען, **וכאן הסתיימו דברי משה רבינו אל יהושע**, ואחר כך ממשיך משה לדבר עם כלל ישראל, והציוי לא תיראום לא ליהושע נאמר, אלא לכלל ישראל נאמר, כך נלע"ד לפי פשוטו דוק ועיין.

ומצאתי בפירוש מהר"ם אלשיך ז"ל דברים שם שגם הוא דקדק מדוע כשמדבר עם יהושע אמר לשון רבים לא "תיראום", וכתב: "ואחר אומרו יתברך מה שצוה ליהושע, מסיים ואומר **לישראל** לא תיראום גם אתם כאשר צויתי ליהושע, כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם", וכן הוא בדברי בעל הטורים דברים (ג' כ"ג) שלא תיראום משה אמר לישראל ולא ליהושע ודוק.

ובן מה שכתב רבינו אור החיים ז"ל בראש דבריו: "ואת יהושע צויתי וגו', פירוש צויתי לבל יירא מהעמים, כמו שאמר לקמיה בסמוך לא תיראום, ואינו חוזר על מאמר עיניך הרואות, כי בזה לא יוצדק לשון צווי", מתבאר בדבריו שהבין את יהושע **צויתי** שהוא מלשון ציוי ופקודה, ולפיכך התקשה מה שייך לומר ואת יהושע צויתי בעת ההוא לאמר עיניך הרואות, דמה ענין ציוי לענין הרואות, לפיכך פירש שצויתי היינו מה שכתוב לאחר זה אל תיראום ועל יהושע קאי ולא על ישראל וכנ"ל.

והנה זו לשון רבינו החזקוני ז"ל דברים שם: "ואת יהושע צויתי וגו', היינו דכתיב בפרשת פינחס ויסמוך ידיו עליו ויצוהו" ודוק.

ואם היתה רשות לקטן כמוני לומר, הייתי מפרש ש"צויתי" האמור כאן אינו לשון "ציוי ופקודה" כמו שנראה שהבין רבינו אור החיים ז"ל, אלא לשון "מינוי" וכדכתב הרב ספורנו ז"ל במדבר (כ"ז י"ט): "וצוית אותו לעיניהם, תמנה אותו לנגיד עליהם לעיניהם, כדי שיקבלוהו וישמעו בקולו כי יאמר צווי על המינוי, כמו וצוך לנגיד, ולמן היום אשר צויתי שופטים", והן הם דברי רבינו הרמב"ן ז"ל במדבר שם, ודברים (ל"א י"ד), ועיין עוד בדברי הרב ספורנו ז"ל שמות (ז' י"ג) ודוק.

גם מה שכתב רבינו אור החיים ז"ל בפירושו ש"לאמר" הנאמר ליהושע ככתוב: "ואת יהושע צויתי בעת ההוא לאמר" וגו', היינו שיאמר לישראל כאשר הבאתי דברי קדשו לעיל, זה כתב לפי שיטתו ז"ל בכל ספרו שמה שכתוב בתורה "לאמר" היינו לאחרים, שבכל מקום בתורה כך מנהגו לפרש, וזו לשון אור החיים במדבר (ל"א א'): "אומרו "לאמר" כפשוטו לאמר לישראל,

ככל לאמר האמורה בתורה, אבל כבר נודע דברים ושלמים מרבותינו ראשונים ואחרונים ע"ה אינם סוברים כן, אלא פירוש "לאמר" היינו וכך הוא אמר, זולת מעט מקומות שעל פי דרש רז"ל מפרשים לאמר לאחרים, וכדפירש להדיא רש"י ז"ל עזרא (א' א'): "לאמר, וכה אמר", וכן פירש שם עזרא (ט' א'), וכן כתב רבינו הגר"א ז"ל בפירושו לספר יהושע (א' א' ו'), והגאון מלבי"ם ז"ל בפירושו לירמיה (ג' א') כה כתב: "לאמר - מלה זו פירושה **תמיד** וכה אמר, כמו וידבר לאמר, ויצו לאמר" ע"ש, וכן הוא במצודת דוד יהושע (ב' א'): לאמר, וכה אמר, ואני מצאתי עוד כן במצודת דוד יהושע (כ"ב כ"ד), ודברי הימים ב' (ל"ו כ"ב), וישעיה (ד' א' ו' א'), והארכתי בזה בקונטרס מיוחד ולפי שעה עיין בזה בחיבורי הדר יעקב ח"ב (סימן כ"ח) וצרף לכאן.

ולפי דרכינו כך הוא פירוש הפסוק: "ואת יהושוע צויתי בעת ההוא לאמר עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלהיכם לשני המלכים האלה, כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה, לא תיראום כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם", ואת יהושע "צויתי" [מניתי] בעת ההיא "לאמר" [וכך אמרתי לו], עיניך הרואות וגו', כן יאבדו כל אויבך ה' אמן ואמן.

ו. בענין ועתה ישראל שמע

דברים (ד' א'): "ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות, למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר ה' אלהי אבותיכם נתן לכם".

ויש לי להבין מדוע כאן משה פונה אל בני ישראל ואומר להם ועתה ישראל שמע, ומקדים ישראל לשמע, אבל בשאר המקומות משה רבינו מקדים את הצייו ואומר שמע ואחר כך ישראל, כמו שם בדברים (ה' א'): "ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם", וכן שם (ו' ד'): "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ושם (כ' ג'): "שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם", ועיין.

ז. בענין חכמה בינה דעת

דברים (ד' ו'): "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה".

ונתעוררתי בס"ד דבכל מקום התורה מזכירה שלש דרגות של "חכמה בינה ודעת", ולדוגמא בספר שמות (ל"א ג'): "ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת", ובספר דברים (א' י"ג): "הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידועים לשבטיכם", והארכתי במקום אחר בס"ד, ואילו כאן נזכרו רק שתי דרגות "חכמה ובינה". ולא נזכר ענין "דעת", וצ"ב.

ונראה לי בס"ד דהנה רש"י ז"ל שמות שם פירש: "חכמה, מה שאדם שומע דברים מאחרים ולמד: תבונה, מבין דבר מלבו מתוך דברים שלמד: דעת רוח הקדש", ומפורש דדעת

ענינו רוח הקודש, ואנן קיימא לן דהגויים משוללים ומופקעים מכל ענין של השגה וענינים רוחניים וכו' עיין בספר דרך ה' (ח"ב פ"ד, וח"ד פ"ז), ובספר נפש החיים (שער א' פרק ד'), ולכן כשהתורה מדברת אודות השגת אומות העולם היא מזכירה רק ענין חכמה ובינה ולא נזכר ענין הדעת והבן כי קצרתי. [וההיא דאמרו במדרש תנא דבי אליהו (פ"ט) יש ליישב ועיין לגאון אדמו"ר רבי צדוק הכהן מלובלין ז"ל בספרו ישראל קדושים (ס"ס ו'), ובדברי הרמח"ל ז"ל במאמר העיקרים (בענין הנבואה, בסופו) ואכמ"ל].

ובזה מפרש אני לעצמי ענין יוסף ופרעה, שבספר בראשית (מ"א ל"ג) אומר לו יוסף לפרעה:
 "ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתהו על ארץ מצרים", וגם פרעה אומר שם פסוק ט"ל: "ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך", והיינו כנ"ל דבגויים אין להם שייכות לבחינת "דעת", ולכן נזכרו כאן רק בחינות חכמה ובינה ודוק, ובמקום אחר כתבתי באופן נוסף בס"ד.

מערכות

הובחה

ולפי זה יש לומר גם כאן, ולא תשא דהיינו לא תשיא עליו חטא, וחטא לשון חסרון, שפניו משתנות דאזיל מפניו סומקא ואתי חורא (בבא מציעא נ"ח ב'), וזהו שאמר הוכיח תוכיח את עמיתך ולא תשיא עליו חסרון שכשמתייש פניו נחסרות ומשתנות, ועיין. [בספר שפת אמת (פרשת קדושים, תרמ"ג, ד"פ סע"א) כתב: "לא תשא עליו חטא אל תשליך כל החטא על החוטא" וכו' ע"ש].

והנה דרך לימודי אמרתי דלכאורה מדברי המיוחס לרבינו גרשום ורש"י ז"ל בשני המקומות הנ"ל, יש לי לדקדק שאיסור זה להוכיח עד שפניו משתנים, הוא דוקא כשמוכיחו ברבים, שאז מתבייש האדם מאוד "וצער הכלימה מר ממות" כלשון רבינו יונה ז"ל בשערי תשובה (ש"ג אות ק"א), ולפי זה מי שמוכיח לחבירו בסתר, ורק שניהם נמצאים שם ואין רואה זולתם, אבל מוכיחו בדברים קשים כגידים, ועל ידי כך פניו משתנים, אינו נאסר מקרא דלא תשא.

ובזה הסברתי לעצמי מה שהיה קשה לי, דמדוע ומאי טעמא צריכים לקרא דלא תשא עליו חטא שלא יוכיחנו באופן שמתבייש פניו משתנים כנ"ל, תיפוק ליה מלאו דאונאת דברים, ולא תונו איש את עמיתו האמור בויקרא (כ"ה י"ז) ורש"י שם, ועיין בחיבורי ברית יעקב (קונטרס אונאת דברים) עש"ב. [ואולי יש לומר דהתורה באה להשמיענו שאין עשה דתוכחה דוחה ללאו דאונאת דברים. עמנואל].

ויקרא (י"ט י"ז): "לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכיח תוכיח את עמיתך, ולא תשא עליו חטא", ופירש רש"י ז"ל: "ולא תשא עליו חטא, לא תלבין את פניו ברבים".

ערבין (ט"ז ב'): "מנין לרואה בחבירו דבר מגונה, שחייב להוכיחו, שנאמר הוכח תוכיח, הוכיחו ולא קבל, מנין שיחזור ויוכיחנו, תלמוד לומר תוכיח מכל מקום, יכול אפילו משתנים פניו, תלמוד לומר לא תשא עליו חטא".

ובפירוש המיוחס לרבינו גרשום ז"ל שם פירש: "יכול אפילו פניו משתנים, של מוכח, כגון שמוכיחו בפני רבים. לא תשא עליו חטא. שלא תביישנו", וכן רש"י ז"ל פירש: "ופניו משתנים, שיוכיחנו ברבים להלבין פניו", וזה כדברי רש"י ז"ל בפירושו לתורה כנ"ל. [נדוק בתיבת "כגון" שכתב המיוחס לרבינו גרשום ואכמ"ל].

תחילה וראש אכתוב דאיני מבין היטב איך נפיק לן מקרא דלא תשא עליו חטא, דלא יוכיחנו באופן שפניו משתנות והוא מתבייש, ועיין בדברות רבותינו המפרשים ע"ה, מה שכתבו לבאר.

ואם היתה לנו רשות הייתי אומר בס"ד דהכי פירושא, דהנה במקומות הרבה דרשו רז"ל פועל "ישא", כאילו כתיב "ישא", כדרשתם בסנהדרין (ד' ב') לא תשא - לא תשיא, וכן בשבועות (ל"א א'), ועיין באריכות בזה בספר היקר הכתב והקבלה ויקרא (י"ח כ"ב) ע"ש.

וראיתי שכמנהגו ודרכו דבריו של בעל ארחות צדיקים ז"ל, לקוחים ומושתתים על דברות החסיד רבינו יונה ז"ל, שכה כתב בספר שערי תשובה (ש"ג אות רי"ד): "הנה אם יזכיר אדם לחבירו **בינו לבין עצמו** מעשה אבותיו הרעים, הנה הוא עובר על מה שכתוב בתורה "ולא תונו איש את עמיתו", באונאת דברים דבר הכתוב וכו', ואם יכלימהו על מעשה אבותיו **בפני אחרים**, על זה אמרו רבותינו כי המלבין פני חבירו ברבים הוא מן היורדים לגיהנם ואינם עולים", ודוק היטב.

אלא שיש הרבה לעיין בדבר זה, שרק כשמכלימו ומביישו ברבים עובר בלאו דלא תשא, דזיל בתר טעמא, שהרי גם אם כשמוכיחו ביחידות ומשתנים פניו, עדיין הוא כלל מה שאמרה הברייתא יכול יהיו פניו משתנים וכו', ויש לומר דרבינו גרשום ורש"י ז"ל רק אורחא דמילתא נקטו, דיותר פניו של אדם משתנים כשמוכיחו ברבים, אבל הוא הדין שאסור גם כשמוכיחו לבדו כשאין אנשים זולתו ופניו משתנים, דגם זה בכלל לא תשא עליו חטא ודוק.

ומצאתי דברים מפורשים בדברי הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"ח): "המוכיח את חבירו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימו, שנאמר ולא תשא עליו חטא, כך אמרו חכמים יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא, מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל, וכל שכן ברבים" עכ"ל.

ומפורש דאיסור זה להוכיח עד שפניו משתנות הוא אפילו כשמוכיחו ביחיד וכל שכן ברבים, וכדכתב הרמב"ם ז"ל, ומינה נמי יש לומר לשיטת רבינו גרשום ורש"י ז"ל, וזיל

ולתריץ דלעבור עליו בשני לאוין, ולכן כתבה התורה לאו דלא תשא ולא דלא תונו - דוחק הוא כמבואר בפסחים (כ"ד ב'), ע"ש.

ובפרט שהרי לאו דלא תשא עליו חטא אין לוקין עליו, כדכתב להדיא הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות (פ"ו ה"ב): "המכלים את חבירו אינו לוקה עליו עון גדול הוא כך אמרו חכמים המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא", וגם לאו דאונאת דברים אין לוקין עליו כדכתבו הרמב"ם ז"ל בפירוש המשניות מכות (ריש פ"ג), ובספר החינוך (מצוה של"ח), ועיין בחיבורי ברית יעקב (סימן י"ז) ודוק.

וכבר כתבו רבותינו בעלי התוספות ז"ל בבא מציעא (ס"א א' ד"ה לעבור), דאין אומרים "לעבור עליו בשני לאוין", אלא רק בלאוין שלוקין עליהן ע"ש, וכדפירש מהר"ם לובלין ז"ל, וכן נקטו רבים מגדולי גאוני בתראי ז"ל, כדכתיבנא בס"ד בחיבורי הנכחי לקמן (ערך לעבור עליו בשני לאוין) עיין שם וצרף לכאן.

ולאמור ניחא, דלאו דאונאת דברים הוא כשמצערו בינו לבין עצמו ואינו ברבים, אבל לאו דלא תשא עליו חטא, הוא דוקא כשמביישו ברבים, וכדפירשו רבינו גרשום ז"ל ורש"י ז"ל וכן"ל ודוק היטב.

וחושבני שמצאתי לי בס"ד תנא דמסייע, והוא חד מן קמאי עלום שם, תלמיד רבינו הרא"ש ז"ל, בספר ארחות צדיקים (שער כ"ה שער לשון הרע) שכתב: "אם יזכיר לו **בינו לבין עצמו** מעשה אבותיו הרעים, עובר על מה שכתוב בתורה "ולא תונו איש את עמיתו" - באונאת דברים הכתוב מדבר, ואם יכלים אותו על מעשה אבותיו **בפני אחרים**, על זה אמרו רבותינו, כל המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא".

ובהיותי בזה מצאתי לגאון עוזינו רבי יוסף רפאל חזן ז"ל בספרו חקרי לב יו"ד (ח"ג סימן פ' ד"ה והנה אמת) שכבר עמד בשאלה זו וכתב: "וכי תימא דאף על גב דהלבנת פניו בכלל אונאת דברים היא, מיהו אונאת דברים אפשר בלי הלבנה, שהרי אפשר לצער חבריו בלי ביוש ובלי להלבין פניו, ואם כן הרי הם ענינים חלוקים, ולכך מוני המצוות מנו להם בשתיים וכו', אלא שאם כן היה להם למנות לאו דאונאת דברים שכולל אונאה דהלבנת פנים וגם בלא הלבנה וכו', וכו', עכשיו שיש לנו לאו מיוחד בהלבנה שהרי מצערו ועובר בלא תונו, אם כן כי כתיב לא תשא עליו חטא, היינו לאסור גם על ידי תוכחה, דבלאו הכי הוה שרי, כי היכי דהותר לאו דהכאה וכו', ועוד שכבר ידוע מה שאמרו בפסחים (כ"ד ב') כל היכא למידרש לא מוקימנן בלאוי יתירי" עיין בדברי קדשו שהאריך, ואני הבאתי מעט מהרבה עש"ב. [ושם גם הזכיר דרך זו דלא נימא דיבוא עשה דתוכחה וידחה לאו דאונת דברים שהציע בני היקר רבי עמנואל הי"ו כנ"ל ע"ש].

ולא ידעתי מדוע לא הזכיר לתוספות דבבא מציעא הנ"ל שרק בלאוין שלוקין עליהן אמרו ולעבור עליו בשני לאוין מה שאין כן כאן כנ"ל, וגם לא הזכיר דברי רבינו יונה בשערי תשובה דלעיל, ותירוץ רבינו החפץ חיים ז"ל דלעיל הוא כדברי החקרי לב ז"ל דלא תשא הוא גם בגוונא שמוכיחו, והוה אמינא דכל כי האי יהיה מותר ע"ש.

עוד ראיתי בזה להגרי"פ פרלא ז"ל בביאורו לספר המצוות של רב סעדיה גאון ח"א (עשה כ"ח דקע"א ע"א) שהאריך בענין זה עיין שם באריכות, ועוד מצאתי לו בבירור הענין שם בח"ב (לאוין נ"ו) עש"ב. [ונראה לי ברור

בחר טעמא, ולא נעשה מחלוקת בין רבותינו ראשונים כמלאכים ז"ל ודוק.

ועוד מצאתי כעת לרבינו הגדול ז"ל בספר חפץ חיים בפתיחה חלק הלאוין (באר מים חיים אות י"ד) שכה כתב: "ודע דרש"י פירש שם בערכין ופניו משתנים, דהיינו אם הוכיחו ברבים, ואפשר דרש"י לא פליג על הרמב"ם, רק נקט מילתא דפסיקא, דברבים הדרך שתמיד משתנין פניו אפילו אם לא דיבר לו קשות, אבל אם דיבר לו קשות אפילו בינו לבין עצמו, עד שעל ידי זה נתבייש, עובר על לאו זה, וכן מוכח מלשון הבריייתא דלא נקטה רק אם משתנים פניו, משמע בכל אופן שמשתנין פניו אפילו בינו לבין עצמו, ומהסמ"ג (לאוין ו') ומשאר ראשונים משמע נמי שסוברים דעובר על לאו זה בכל אופן כמו שכתבנו" ודוק היטב.

איברא שראיתי בספר היקר ברית משה על הסמ"ג שם (אות ב' ד"ז סע"ב) שהאריך מאוד בבירור ענין זה, אם לאו זה נאמר רק כשמביישו ברבים או גם כשמביישו ביחיד, והעלה שהיא מחלוקת גדולה בין רבותינו הראשונים כמלאכים, עיין שם באריכות בכל דבריו, וחולק בזה על רבינו החפץ חיים ז"ל.

ושם בספר חפץ חיים ראיתי שגם הוא עמד מדוע נזקקים ללאו דלא תשא ללמדנו שלא יכלימונו בתוכחתו ותיפוק ליה מלאו ולא תונו באונאת דברים הכתוב מדבר, וכתב: "לאו דלא תשא, עיקר הלאו נאמר רק על שלא לבייש, ובוודאי המבייש עובר גם על ולא תונו שהמתבייש גם מצטער, והא דכתבה התורה ללאו דלא תשא עליו חטא, כדי למסמכיה לדין הוכחה, להורותינו דאפילו במקום תוכחה אסור לבייש" עכ"ל ודוק.

אם מביישו "דרך תוכחה", שאז עובר רק בלא תשא עליו חטא, לבין שמביישו "בדרך בזיון" שזה אונאת דברים, ועובר רק בלא תונו איש את עמיתו, ויש בדבריו ז"ל חידוש גדול, דלאו דאונאת דברים הוא רק כשמבייש בדרך בזיון, ולא כפי ההבנה הידועה שכל דיבור שגורם צער לחבירו באיזה סגנון שיהיה עובר בלאו דאונאת דברים, ודוק היטב.

ובשנת תשס"א זכינו לאור גדול, שיצא לאור העולם ספר משנה תורה לרמב"ם ספר המדע מהדורת הרב פרנקל, ושם בספר המפתח (דף שצ"ג ט"ב וט"ג) האריכו בזה וציינו להרבה ספרים אם יש מחלוקת בין רש"י והרמב"ם בענין דלאו דלא תשא אם הוא רק ברבים או גם ביחיד עש"ב, ורוב ככל הספרים אינם תחת ידי ע"ש, ואני כתבתי מה שנתעוררתי בס"ד, ורשמתי למזכרת, ואי"ה עוד נעיין בה.

שדבריו בלאוין שם מכוונים נגד דברי הגאון חקרי לב הנ"ל, אף שכתב וסתם הדברים ולא הזכירו להדיא, כי כך מנהגו ודרכו כפי שנוכחתי בזה פעמים הרבה].

ובס"ד עתה מצאתי לחד מן קמאי, רבינו הרשב"ץ ז"ל בפירושו למסכת אבות הנקרא בשם מגן אבות (פ"ג מ"א) שכה כתב: "המלבין פני חבירו ברבים, והוא המביישו. אזהרתו היא, אם עשאה דרך תוכחה, בכלל ולא תשא עליו חטא, ואם עשאה דרך בזיון, שמזכיר לו מעשיו הראשונים אשר שב מהם, הוא בכלל ולא תונו איש את עמיתו, שפירושוהו חז"ל באונאת דברים, כמו שנזכר בבבא מציעא (נ"ח ב') "עכ"ל. ורבותינו גדולי האחרונים ז"ל לא ראו דבריו ז"ל.

חרי שכבר הוא ז"ל הרגיש בשאלה זו, ומחלק

הוכחה

בענין מי שאינו מוכיח לחברו אם עובר בלאו

שיהיה עליך אשם כאשר יחטא ולא הוכחת אותו, ולזה יטה לשון אונקלוס שאמר, ולא תקבל על דיליה חובא, שלא תקבל אתה עונש בחטא שלו, ואחרי כן צוה שתאהוב אותו והנה השונא את רעהו עובר בלאו, והאזהב לו מקיים עשה", ועיין שם בפירוש הראב"ע ז"ל והרב החזקוני ז"ל ודוק.

ובספר החשוב "נפש הגר" על תרגום אונקלוס שם (דכ"ט רע"א) פירש דברי אונקלוס כפירוש רש"י שם, שלא תקבל חטא בזה שאתה מוכיח לו ברבים ע"ש.

וראיתי לגאון רבי חיים ׳ עטר ז"ל בספרו אור החיים הקדוש שם שכתב: "ואומר

ויקרא (י"ט י"ז): "לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך, ולא תשא עליו חטא". ופירש רש"י ז"ל: "ולא תשא עליו חטא, לא תלבין פניו ברבים", ומקור הדברים בברייתא בספרא שם, הובאה בתלמוד ערכין (ט"ז ב') ע"ש.

ובתרגום אונקלוס שם כה תרגם: "לא תשני ית אחוך בלבך אוכחא תוכח ית חברך ולא תקבל על דיליה חובא". ועיין היטב בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שם.

ובתב רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל שם: "ואמר הוכח תוכיח את עמיתך, מצוה אחרת, ללמדו תוכחת מוסר, "ולא תשא עליו חטא",

לו למחות בהם", ולסברת הרב אור החיים הקדוש, היה לו לאלומי מילתא וגם לומר שעובר בלאו דלא תשא עליו חטא ודוק.

וביוצא בזה ראיתי שכתב בספר החינוך (מצוה רט"ז): "להוכיח אחד מישראל שאינו מתנהג כשורה, בין בדברים שבין אדם לחבירו או בין אדם למקום, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ואמרו בספרא, מניין אם הוכחתו ארבע וחמש פעמים ולא חזר, שאתה חייב לחזור ולהוכיח, תלמוד לומר הוכח תוכיח. ועוד אמרו רז"ל בתלמוד הוכח תוכיח, אפילו מאה פעמים, ואמרו שם בספרא, יכול מוכיחו בפניו משתנות, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא. וזה מלמד שבתחילת התוכחה שראוי לאדם להוכיח בסתר, ובלשון רכה ודברי נחת, כדי שלא יתבייש. ואין ספק שאם לא חזר בו בכך, שמכלימין אותו החוטא ברבים ומפרסמין חטאו ומחרפין אותו עד שיחזור למוטב, וכו', ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות, והעובר עליה ולא הוכיח בענין שאמרנו, ביטל עשה, ועוד שהוא מכת הרשעים שעושים כן", ושם בספר החינוך (מצוה ר"מ) מנה הלאו דלא תשא עליו חטא דהיינו שלא לבייש אחד מישראל ע"ש.

וגם בדברי בעל החינוך ז"ל מפורש להדיא דמי שלא הוכיח את חבירו ביטל עשה ותו לא, ולא דלא תשא הוא שלא יבייש את חבירו אבל לא קאי על ענין התנכחה שאם לא הוכיח לחבירו עובר גם בלאו זה, ואם כן דברי רבינו האור החיים ז"ל בזה צריכים מקור, ועיינתי בספר נר למאור ובספר פרדס יוסף שמעוררים בדברי אור החיים כנודע, וכאן לא העירו מאומה, ועיין.

שוב מצאתי בספר חרדים (פכ"ד אות מ"ג) שכתב: "מי שאינו מחזיק במחלוקת על

ולא תשא עליו חטא, פירוש שלא ימנע ממנו התוכחות, שבזה ישאר במשא חטאו ולא ישוב אל ה', הא למדת שאם לא הוכיחו בטל עשה דהוכח, ולא תעשה של ולא תשא" עכ"ל.

ובעניותי דבר זה היה אצלי חידוש, שמי שאינו מוכיח לחבירו, חוץ ממה שביטל עשה דהוכח תוכיח, עובר גם בלאו של לא תשא עליו חטא, ועיינתי לרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"ז) וראיתי שכה כתב: "הרואה חבירו שחטא, או שהלך בדרך לא טובה, מצוה להחזירו למוטב, ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך, המוכיח את חבירו, בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה, ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא, אם קיבל ממנו מוטב, ואם לאו יוכיחנו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו, עד שיכהו החוטא ויאמר לו אני שומע, וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו, כיון שאפשר לו למחות בהם, המוכיח את חבירו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימו שנאמר ולא תשא עליו חטא כך אמרו חכמים יכול אתה מוכיחו בפניו משתנות תלמוד ולא תשא עליו חטא מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים".

הרי שרבינו הרמב"ם ז"ל מנה מצות עשה דתוכחה, וגם לאו דלא תשא עליו חטא דהיינו שיוכיחנו בנחת ושלא יוכיחנו בקשות שיביישו ויכלימו, אבל לא כתב שאם לא הוכיחו עובר בלאו זה דלא תשא, ולא כתב הרמב"ם ז"ל אלא ש"כל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו כיון שאפשר

ולכאורה הכי עדיף שלא נעשה מחלוקת תנאים, דהספרא מפרש דלאו זה על המביישו בתוכתו, ואילו לאונקלוס כל שנמנע מלהוכיחו עובר בלאו, והענין צע"ע.

וראיתי לגאון המובהק מלומד'ה ז"ל בשו"ת דברי מלכיאל ח"ד (סימן ס"א) שכתב: "כל היכא דאיתא בתלמוד שאסור משום מראית העין, צריך לומר דהתם לא שייך והייתם נקיים, כיון שהוא עושה כדין והלה שיחדשנו עושה עול, כי היה לו לשאלו ויתברר לו. וכגון הרואה אוכל דם דגים וחגבים, וסובר שהוא דם בהמה היה לו לשאלו. וכן בשבת (קמ"ז ב') שחושדים שכבס בגדיו בשבת ע"ש. ובכל זאת אסרו חז"ל מפני שטבע בני אדם לחשוך ולא לשאול, ואף כי עוברים על לא תשא עליו חטא, ולזה הוי רק מדרבנן, ולא מדאורייתא".

ולכאורה הוא ז"ל דבר חדש מלמדנו, שהחושד בחבירו על חנינם עובר על לא תשא עליו חטא, ונעלם ממני ואיני יודע מהיכן יצא לו כן, וצע"ע.

ועיינתי לגר"פ פרלא ז"ל בביאורו המופלא לספר המצוות של רב סעדיה גאון ז"ל, וראיתי שם ח"א (עשה כ"ח דק"ע ע"ד ואילך) שבא לו בארוכה בענין זה, וכל רז לא אניס ליה זיע"א, והביא דברי רבינו יונה ז"ל שמי שאינו מוכיח עובר בלאו דלא תשא, וכתב שכמעט רוב ככל הראשונים חולקים עליו ואינם סוברים דהנמנע מלהוכיח עובר בלאו, והציע שמקור הדברים הוא בדברי אונקלוס עש"ב, ואני עני כבר כתבתי הנלע"ד בזה, דוק ועיין.

המתיצבים על דרך לא טוב ומושכי העון, הוא נענש מפשעיהם לכל חטאתם, ועובר בלאו שנאמר ולא תשא עליו חטא. רבינו יונה".

ואלו דברי החסיד רבינו יונה ז"ל בספרו שערי תשובה (ש"ג אות נ"ט): "מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתיצבים על דרך לא טוב ומושכי העון, הרי הוא נענש מפשעיהם לכל חטאתם, ועובר בלאו, שנאמר ולא תשא עליו חטא" עכ"ל. הרי שמצאנו אילנא רברבא ותנא דאורייתא המסייע לדברי רבינו אור החיים הקדוש ז"ל.

אלא שבענייני נעלם ממני מהיכן יוצא לנו דבר זה ומה מקור יש ללאו זה, שהרי רבותינו בספרא שם, והובאה הברייטא בערכין (ט"ז ב') העמידו לאו זה במוכיח לחבירו ומביישו, ולא הזכירו כלל מענין זה שהנמנע מלהוכיח עובר בלאו דלא תשא.

ושמא תאמר שיצא להם כן מדברי התנא אונקלוס הגר ע"ה, שהרי תרגם ולא תשא עליו חטא, דהיינו "לא תקביל על דיליה חובא", כלומר שלא תקבל אתה עונש בחטא שלו, וכדפירש הרמב"ן ז"ל, וכנ"ל.

הנה מלבד שהם עצמם ז"ל סתמו ולא פירשו והזכירו שמדברי אונקלוס יצא להם כן, עוד בה דעדיין אינו מקור גמור, חדא שלא מבואר כאן שעובר בלאו, אלא בזה שלא הוכיחו ובטל עשה דתוכחה על זה נענש, אבל אין כאן לאו, ותו הרי הבאנו פירוש נוסף בדברי אונקלוס שהכוונה לא תקביל על דיליה חובא, דהיינו שלא תקבל חטא בזה שאתה מוכיח אותו ברבים וכדפירש רש"י שם,

הובחה

לכל אדם, מהנביאים שנשלחו מהקב"ה להוכיח לישראל, והפה שאסר הוא הפה שהתיר, ועיין בדברי הרמב"ם ז"ל בהלכות תשובה פרק ד' כשמונה את אותם עשרים וארבע דברים המעכבין את התשובה, כה כתב שם (ה"ב אות ה'): "השונא את התוכחות, שהרי לא הניח לו דרך תשובה, שהתוכחה גורמת לתשובה, שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומכלימין אותו חוזר בתשובה, כמו שכתוב בתורה זכור ואל תשכח, ממרים הייתם, ולא נתן ה' לכם לב, עם נבל ולא חכם, וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר הוי גוי חוטא, ידע שור קונהו, מדעתי כי קשה אתה, **וכן צוהו האל להוכיח לחטאים** שנאמר קרא בגרון אל תחשוך, וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל עד שחזרו בתשובה, לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל, חכם גדול וזקן, וירא שמים מנעוריו, ואהוב להם, שיהא מוכיח לרבים, ומחזירן בתשובה, וזה ששונא את התוכחות אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו לפיכך יעמוד בחטאתיו שהם בעיניו טובים", ומפורש שהקב"ה צוה על כך שהנביאים יוכיחו ויכלימו עד שחזרו בתשובה, וצ"ב.

ותו יש לי להבין שהרי הנביאים ע"ה הוכיחו לישראל הרבה גם בעניני בן אדם לחבירו, וזיל קרי בי רב, ובפרט יש לי להבין שהנביאים הוכיחו לישראל "ככלל", אבל לא הוכיחו לאדם "פרטי", עד שנתיישר ונשתנו פניו, ועיין.

ומה שכתב מהרש"א ז"ל דהכי מפורש בתורת כהנים - הנה עיינתי בתורת כהנים פרשת קדושים (פ"ד ה"ז), ולפי שעה נעלם ממני ולא ראיתי שם מה שהביא רבינו מהרש"א ז"ל, לא במפורש ולא ברמז, ורק כך שנו שם: "מנין

ערכין (ט"ז ב'): "מנין לרואה בחבירו דבר מגונה, שחייב להוכיחו, שנאמר הוכח תוכיח, הוכיחו ולא קבל, מנין שיחזור ויוכיחנו, תלמוד לומר תוכיח מכל מקום, יכול אפילו משתנים פניו, תלמוד לומר לא תשא עליו חטא". ומקור ברייתא זו בספרא (פרשת קדושים פ"ד) ע"ש.

ובפירוש המיוחס לרבינו גרשום ז"ל שם פירש: "יכול אפילו פניו משתנים. של מוכח כגון שמוכיחו בפני רבים. לא תשא עליו חטא. שלא תביישנו", וכן רש"י ז"ל פירש: "ופניו משתנים, שיוכיחנו ברבים להלבין פניו", וזה כדברי רש"י ז"ל בפירושו לתורה ויקרא (י"ט י"ז) ע"ש.

ובתב מהרש"א ז"ל ערכין שם: "יכול אפילו פניו משתנים, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא. לכאורה לפי פשוטו יש לפרש בהיפך, הוכח תוכיח גם בהכאה וקללה, כדמסיק הכא, ולא תשא עליו חטא, על שהכהו וקללו, אלא דכיון דכתיב הוכח תוכיח, ומצוה להוכיחו, לא אצטריך למכתב שלא ישא עליו חטא, אלא לאשמועין שלא ילבין פניו ברבים, והיינו בדברים שבין אדם לחבירו, אבל במילי דשמיא מוכיחו גם ברבים, כמו שעשו הנביאים לכל ישראל, והכי מפורש בתורת כהנים ע"ש".

ורואה אני בדבריו ז"ל חידוש, דכל איסור זה דלא תשא עליו חטא שאסור להוכיחו ופניו משתנים, אינו אלא בדברים שבין אדם לחבירו, אבל במילי דשמיא מוכיחו לכתחילה גם ברבים, ואף שפניו משתנות, ולמד זאת מהנביאים שהוכיחו לישראל כנ"ל.

ועם שאיני כדאי כלל, בעניתי דברי קדשו ז"ל לא זכיתי להבין היטב, איך יש ללמוד

לחבירו, אבל בדברי הרא"ם ז"ל מפורש לא כן שכתב: "בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר, מלבינים אותו ברבים", הרי שגם בדברי שמים בתחילה מוכיחו בסתר, ורק אם לא חזר בו בסתר, אזי מלבינים אותו ברבים, ועיין.

ועכשיו אני רואה שדברי הרא"ם ז"ל, הם העתקת דברי רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות (פ"ו ה"ח): "המוכיח את חבירו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו, שנאמר ולא תשא עליו חטא, כך אמרו חכמים יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא, מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל, וכל שכן ברבים אף על פי שהמכלים את חבירו אינו לוקה עליו, עון גדול הוא, כך אמרו חכמים המלביין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא, לפיכך צריך אדם להזהר שלא לבייש חבירו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו, במה דברים אמורים בדברים שבין אדם לחבירו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר, מכלימים אותו ברבים, ומפרסמים חטאו, ומחרפים אותו בפניו, ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב, כמו שעשו כל הנביאים בישראל" עכ"ל.

ולפי זה כל מה שכתבנו לעיל לדקדק, יש לנו לדקדק בדברי הרמב"ם ז"ל, ובפרט ממה שהבאתי מדברי הרמב"ם ז"ל בהלכות תשובה שהקב"ה שלח הנביאים להוכיח ולהכלים את ישראל, ולפי זה איך יש ללמוד לנו משם וכו"ל, והענין צע"ע, ורשמתי למזכרת.

שאם הוכחתו ארבעה וחמישה פעמים חזור והוכיח, תלמוד לומר הוכח תוכיח. יכול אפילו אתה מוכיחו ופניו משתנות, תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא". והדבר פלא בעיני.

ומצאתי עתה בדברי הרא"ם ז"ל על פירוש רש"י לתורה שם ויקרא (י"ט י"ז) שכתב: "ולא תשא עליו חטא לא תלבין את פניו ברבים. כדנתיא בתורת כהנים, "יכול את מוכיחו ופניו משתנות, תלמוד לומר, ולא תשא עליו חטא". פירוש, לא תוכיחנו ברבים עד שיהיו פניו משתנות, ותשא עליו חטא, אלא תוכיחנו באופן שלא תשא עליו חטא, ואי זה זה, זה המוכיח את חבירו בינו לבין עצמו. במה דברים אמורים, בדברים שבין אדם לחבירו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר, מלבינים אותו ברבים, ומפרסמים חטאו בפניו, ומחרפין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב, כמו שעשו כל הנביאים לישראל".

ויתכן ואפשר - והוא קרוב אצלי - שרבינו מהרש"א ז"ל דברי הרא"ם ראה, והבין בדבריו שמה שכתב כדנתיא בתורת כהנים **על כל דבריו קאי מראש ועד סוף**, לכן כתב דהכי מפורש בתורת כהנים.

עוד דע דמריהוט דברי מהרש"א ז"ל שכתב: "לא אצטריך למכתב שלא ישא עליו חטא, אלא לאשמועיןן שלא ילבין פניו ברבים, והיינו בדברים שבין אדם לחבירו, אבל במילי דשמיא מוכיחו גם ברבים", משמע לי דבמילי דשמיא הותרה הרצועה, ויכול **מיד ולאחר** להוכיחו ברבים, וכל מה שיש לו בתחילה להוכיחו בסתר היינו בדברים שבין אדם

הובחה

שעשה דתוכחה ידחה ללא תעשה של אונאה, מכל מקום כאן אין עשה דוחה לאו, ולא תשא על עצמך חטא בעבור מצוה זו של תוכחה.

והנה מדברי רש"י ז"ל יש לדקדק שאיסור זה להוכיח עד שפניו משתנים, הוא דוקא כשמוכיחו ברבים, אבל מדברי המיוחס לרבינו גרשום ז"ל לכאורה יש לדקדק איפכא, שבין אם מוכיחו ברבים בין אם מוכיחו בינו לבינו, כל שפניו משתנות אסור להוכיחו בכהאי גוונא, כי כתב "יכול אפילו פניו משתנים - של מוכח, כגון שמוכיחו בפני רבים". ומדאמר "כגון", משמע דלא דוקא כשמוכיחו ברבים, אלא הביא דוגמא שכאשר מוכיחו ברבים מצוי וקרוב הדבר שישתנו פניו, מה שאין כן כשמוכיחו בינו לבינו בדרך כלל אין פניו משתנות, אך אין הכי נמי אם גם בכהאי גוונא שמוכיחו בינו לבינו פניו משתנות, גם בזה אסור. ואולי גם בדברי רש"י יש לפרש כן, שבא ליתן דוגמא ל"פניו משתנות", ועיין.

עוד לענ"ד דרבינו גרשום ז"ל בתיבות "של מוכח", בא לאפוקי שלא נבאר "יכול אפילו פניו משתנים - של מוכח, דהיינו שהמוכיח כשרואה לאותו אדם שחוטא, מתמלא בכעס גדול עד שפניו משתנים, וכמו שאמרו מצוה לשנאותו [ובמיוחד מצוי דבר זה אם המוכח מזכהו למוכיח במצות הוכח תוכיח אפילו מאה פעמים], תלמוד לומר לא תשא עליו חטא - שלא צוותה תורה לחטוא בחטא הכעס כדי להוכיח לחבירו, ולכן כתב רבינו גרשום "של מוכח", לאפוקי מפירוש הנ"ל. עד כאן דברי בני רבי עמנואל הי"ו.

ערבין (ט"ז ב'): "מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו, שנאמר הוכח תוכיח. הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחנו, תלמוד לומר תוכיח, מכל מקום. יכול אפילו משתנים פניו, תלמוד לומר לא תשא עליו חטא".

ובפירוש המיוחס לרבינו גרשום ז"ל שם פירש: "יכול אפילו פניו משתנים, של מוכח, כגון שמוכיחו בפני רבים: לא תשא עליו חטא, שלא תביישנו". ורש"י ז"ל פירש: "ופניו משתנים. שיוכיחנו ברבים להלבין פניו", וכן כתב רש"י ז"ל בפירושו לתורה ויקרא (י"ט י"ז): "ולא תשא עליו חטא - לא תלבין את פניו ברבים", ע"ש.

ובענין זה כה כתב לי בני היקר רבי עמנואל הי"ו: "יש להבין איך נפיק לן מקרא דלא תשא עליו חטא, דלא יוכיחנו באופן שפניו משתנות והוא מתבייש.

ונראה שיש לפרש שחז"ל דרשו כך, אחר שהתורה מצווה הוכח תוכיח את עמיתך, מוסיפה ומסייגת שמצוה זו היא רק בגוונא שלא תשא עליו חטא, ופירוש עליו "בעבורו" "בגללו", כמו שמצוי פעמים הרבה במקרא, וכדכתב שם הרב החזקוני ז"ל, והכוונה תוכיח את עמיתך, אבל רק באופן שמפני תוכחתך זו לא תהיה נושא עון. ואיזה עון יתכן שיהיה כאשר מוכיח את חבירו, הוי אומר עון של אונאת דברים והלבנת פנים. ובאה התורה להשמיענו שאף על פי דבעלמא עשה דוחה לא תעשה, והיה צריך להיות

הובחה

בענין מצוות תוכחה אם יש לרדוף אחריה

מעשיהם, ועיין מהר"ם אלשיך (פרשת נח) "עכת"ד.

והנה אין לי הספרים שציין לעיין בגוף דברי קדשם, ולראות עצם נועם אמריהם, מכל מקום הערתו מההיא דשמואל הנביא ע"ה, בענייני איני מבין, חדא דמנא ליה שהיה שמואל סובב להוכיח את ישראל כי היכי דתקשי ליה מהא, ודילמא היה שמואל סובב רק לרדוף ולשפוט את ישראל, וכלישנא דקרא בספר שמואל א' (ס"פ ד'): "וישפוט שמואל את כל ישראל כל ימי חייו, והלך מדי שנה בשנה, וסבב בית אל והגלגל והמצפה, ושפט את ישראל בכל המקומות האלה, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו, ושם שפט את ישראל", ועיין שם במצודות דוד ודוק.

והכי רהיט לישנא דרש"י ז"ל בספר שמואל א' (ר"פ ח'): "ויהיה כאשר זקן שמואל וישם את בניו שופטים לישראל, ולא הלכו בניו בדרכיו וגו', רבותינו אמרו לא חטאו בני שמואל אלא לא הלכו בדרכי אביהן שהיה מחזר בכל מקומות ישראל ושופטן בעריהם, והן לא עשו כן להרבות שער לחזניהם וסופריהם", וכן כתב הרד"ק ז"ל שם (פסוק ב') עיין שם.

ומקור דבריהם ברוך בדברי התלמוד שבת (נ"ו א'): "היה שמואל הצדיק מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם, שנאמר והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל, והם [בניו] לא עשו כן אלא ישבו בעריהם, כדי להרבות שער לחזניהן ולסופריהן" ודוק היטב.

ערכין (ט"ז ב'): "תנו רבנן לא תשנא את אחיך בלבבך, יכול לא יכנו לא יסטרנו ולא יקלקלנו, תלמוד לומר בלבבך, שנאה שבלב הכתוב מדבר, מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו שנאמר הוכח תוכיח, הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחנו תלמוד לומר תוכיח, מכל מקום יכול אפילו משתנים פניו תלמוד לומר לא תשא עליו חטא".

ופירש רש"י ז"ל: "יכול לא יכנו, על דבר תוכחה: יסטרנו, כלאחר יד: ופניו משתנים, שיוכיחנו ברבים להלבין פניו".

וראיתי לגאון מעיר התורה אדריאנו, מר ניהו רבי מנחם בכמהר"ש ז"ל, בספרו היקר דברי מנחם על שלחן ערוך (סימן תר"ח הגב"י אות ד') שהביא דברות גאון עוזינו בעל חקרי לב ז"ל בספרו מערכי לב ח"ב (דרמ"ה ע"ב) שכתב דמצות תוכחה אינה כשאר המצוות, שבשאר המצוות צריך לרדוף אחריהם, ומצות תוכחה אינה אלא אם נזדמן לאדם שראה מי שבא לחטוא חייב להוכיחו ע"ש, והביא עוד מספר נחמד למראה ח"א (ד"ג ע"ד) שהביא ראיה ליסוד זה של הגאון חקרי לב, מההיא דאמרו ז"ל בערכין כאן מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שצריך להוכיחו, דמבואר דלדיוקא הוא, דדוקא אם נזדמן לו שראה אותו עושה וכו' ע"ש.

והוסיף בדברי מנחם שם: "ויש להעיר על זה שהרי ראינו גבי שמואל הנביא ע"ה שהיה סובב והולך בכל המקומות שהיו שם ישראל, ממדינה למדינה, ומעיר לעיר, כדי לשפוטם ולהדריכם בדרך ישרה, ולהוכיחם על

דברי הרב מערכי לב שם מבואר שכל חילוק זה שאין לרדוף אחר מצות תוכחה, היינו דוקא לילך למקום עושי רשעה שיש צד גדול שלא ישמעו לו, ושיש מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, ואדרבה במערכי לב שם כתב שאם יודע בבירור שישמעו בקולו אזי מצוה יש לילך ולהוכיח, כיעויין שם. ואולי בגוונא שלא ישמעו בקולו, אין חסידות לילך ולהוכיח, כי הם נעשים מזידים יותר עיין שם. עכ"ד הי"ו.

וגם אם נאמר שאכן היה שמואל הנביא ע"ה, סובב בישראל כדי להוכיח לישראל, עדיין מה זו ראייה שיש "חיוב" בדבר זה, והרי יש לומר דשמואל הנביא לפום חסידותיה עשה כן, ולא שהיה חייב מעיקר הדין, דוק ועיין.

וזה כתב לי בני יקירי רבי עמנואל שליט"א: "אני עיינתי בספר מערכי לב, ומעיקרא אני מבין הערת הרב דברי מנחם, כי מריהטת

רב הונא

בענין תרי רב הונא הו

הוה כדמוכח התם" עכ"ל. ועיין תוספות גיטין (י"א ב' ד"ה יתיב), ובכורות (י"ג ב') ע"ש, ועיין מהר"ם שיף ז"ל גיטין שם.

ומהר"ם לובלין ז"ל חולין שם כתב: "ואם כן נצטרך לומר דתלתא רב הונא הו, האחד שהיה חשוב משמואל, ואחד סתם רב הונא שהיה תלמיד רב, ואחד אחרון שהיה קטן מרבי ירמיה, אבל בתוספות גיטין הנ"ל משמע שסתם רב הונא שהיה תלמיד רב הוא רב הונא דהכא בחולין ודגיטין דף ה' דשמואל בעא מיניה, ולפי זה היו רק תרי רב הונא, אחד שהיה קטן מרב ירמיה ואחד סתם רב הונא שהיה תלמידו של רב דמיניה בעי שמואל, אלא דההיא דערכין לא יתיישב" ע"כ, ועיין בספר יוחסין (מאמר ב' ערך רב הונא), ובחידושי חתם סופר, והגהות יעב"ץ, ומלא הרועים, ורש"ש, ומהרש"ם לחולין שם, והגהות מלא הרועים ורש"ש ומהרש"ם לגיטין (י"א ב') ובמצויין דלקמיה.

וראיתי להרה"ג המפורסם רבי שבתי ליפשיץ ז"ל בספר האשל (מערכת ה' אות ד') שכתב להביא ראיה לדברי התוספות דתרי רב

חולין (י"ג א'): "בעא מיניה שמואל מרב הונא, מנין למתעסק בקדשים שהוא פסול, שנאמר ושחט את בן הבקר, שתהא שחיטה לשם בן בקר, אמר לו זו בידיו היא, לעכב מנין אמר ליה לרצונכם תזבחוהו לדעתכם זבוחו".

ורבותינו בעלי התוספות חולין שם (ד"ה בעא) כה כתבו: "בעא מיניה שמואל מרב הונא, משמע שהיה שמואל קטן מרב הונא, וכן בריש גיטין (ה' א'), ובערכין (ט"ז ב') הוה יתבי רב הונא וחייא בר רב קמי שמואל, משמע כתלמיד היושב לפני רבו, ובפרק קמא דגיטין (י"א ב') יתיב רב הונא קמי רבי ירמיה, ורבי ירמיה חבירו של רבי זירא הוה כדמוכח בנדה (כ"ג א') בעא מיניה רבי ירמיה מרבי זירא כו' עד כאן הביאו רבי ירמיה לרבי זירא לידי גיחוך ואל גחך, ורבי זירא תלמידו של רב יהודה דהוה משתמיט מיניה למיסק לארעא דישוראל, ורב יהודה תלמידו של רב שמואל, והיה קורא רבי ירמיה לרב הונא דרדקי (גיטין י"א ב'). ויש לומר דתרי רב הונא הו, ומיהו ההיא דערכין (הנ"ל) על כרחך תלמידו של רב

כנ"ל, ראיתי לגאון רבי אברהם פאלאג'י ז"ל בספר אברהם אזכור (מערכת ר' אות ס"ג) שכתב רב הונא תלתא הוו, כן כתב בשדה יצחק גיטין (ד"י ע"ג), ויש מהתימה שלא ראו דברי מהר"ם מלובלין הנ"ל, ועיין בסדר הדורות (ערך רב הונא) ובספר לב שומע (מערכת ר' אות כ"ט), ובאריכות בזה לגאון האדר"ת ואחיו ז"ל בספרם שבת אחים (שער ה' אות י"ג דף ע"ה) וגם הם כתבו להוכיח דלת רב הונא הוו, והשלישי היה בימי רב אשי, ועיין עוד בחידושי הגאון האדר"ת ז"ל בקונטרס תשובה על ידי יסורים (דקס"ז ע"ב) ע"ש.

ולעומת זה ראיתי לגאון המובהק בעל שמן רוקח ז"ל בספר תורת חסד (כלל ט"ו) שהעלה שהיה רק רב הונא אחד, וכה כתב: "ראיתי בתוספות במסכת בכורות (י"ג ב' ד"ה רב אשי) וברא"ש שם (פ"ב ס"ב), וברא"ש בבא מציעא (פ"ד ס"ו) שכתבו ורב הונא היה גדול אף משמואל מדאמרין בגיטין (ה' א') וחולין (י"ג א') בעא מיניה שמואל מרב הונא ע"ש, הרי מבואר שהתוספות והרא"ש חולקים על רבינו תם ז"ל, ומעתה אמינא דכל הפוסקים הנ"ל חולקים על רבינו תם **וסבירא להו דחד רב הונא הוי**, ועיין כתובות (דף קי"א), ותוספות מנחות (ל"ו א' ד"ה אמר רבה) וכו', והדרישה חו"מ (סימן י"ז) שכתב דתרי רב הונא הוו - נראה שבנה יסוד על דברי רבינו תם בגיטין וחולין הנ"ל, ולפי מה שכתבתי כל רבותינו הפוסקים חולקים על רבינו תם". [והדברים צל"ע].

ועם שיטתו זו שרק רב הונא אחד היה, הבנתי דברי הרא"ש ז"ל בתוספותיו לחולין שם שכה כתב: "בעא מיניה שמואל מרב הונא. משמע הכא דשמואל קטן הימנו וכן בריש גיטין, ובפרק יש בערכין דהווי יתבי רב הונא

הונא הוו, דבגיטין (נ"ט ב') אמרו: "והא רב הונא קרי בכהנא", ופירש רש"י רב הונא ישראל הוה ולעומת זה במסכת בבא בתרא (קע"ד ב') אמרו: "משה בר עזרי ערבא דכתובתה דכלתיה הוה, רב הונא בריה צורבא מדרבנן הוה, ודחיקא ליה מילתא. אמר אביי ליכא דניזיל דנסביה עצה לרב הונא דנגרשה לדביתיהו, ותיזיל ותגבי כתובה מאבוה, והדר נהדרה. אמר ליה רבא והא ידירנה הנאה תנן וכו', לסוף איגלאי מילתא דכהן הוא [משה בר עזרי ובנו רב הונא], אמר אביי היינו דאמרי אינשי בתר עניא אזלא עניותא" ע"ש, וכן הוא בערכין (כ"ג א'), ומבואר כאן להדיא שרב הונא היה כהן, ובעל כרחין תרי רב הונא הוו, וכדכתבו התוספות ז"ל, והביא דבריו בספר ילקוט המאירי חולין שם וקלסו שדפח"ח ע"ש.

ואחר בקשת המחילה הראויה, לענ"ד הם ז"ל לא ירדו לדעת התוספות ז"ל, דמלבד שבבבא בתרא שם מפורש דעסקינן ברב הונא בר משה בר עזרי, ואילו התוספות עסקו ברב הונא **סתמא**, ועל זה כתבו שיש תרי רב הונא סתמא, עוד בה שכוונת התוספות להוכיח שבזמנו של האמורא שמואל **באותו זמן ועידן ממש** היו תרי רב הונא, חד גדול משמואל, וחד כתלמיד של שמואל, ואם כן מה לו לרב האשל להביא מאמורא מאוחר "רב הונא בר משה בר עזרי", שהיה בזמן אביי ורבא, שהיו זמן רב אחר רב הונא סתמא שהיה בזמן שמואל, והרי הרבה רב הונא בריה רב פלוני, הוו עיין סדר הדורות (ערך רב הונא), ובספר כנוס סופרים (ערך רב הונא), ובהגהות הגאון רי"א חבר ז"ל חולין שם, ולא על זה היה נדון התוספות וז"ב, ודברי האחרונים הנ"ל צל"ע.

ומה שכתב מהר"ם ז"ל דלפי דברי התוספות חולין יצא שהיו תלת רב הונא סתמא

ורבי חייא בריה דרב קמיה דשמואל, משמע שהיה רב הונא תלמידו, איכא למימר תלמיד חבר היה, ולפי ששימש רב הונא את רב שאל ממנו לידע מה היה רב אומר בדבר זה, אי נמי שני רב הונא הוה.

ומבואר שרבינו הרא"ש ז"ל בתירוצו הראשון תירץ שהיה רב הונא תלמיד חבר לשמואל ולא כתב שהיו שני רב הונא, ויש לומר דאזיל לטעמיה בפסקיו לבבא מציעא ובבכורות הנ"ל דאינו סובר שהיו שני רב הונא וכאדסברה ניהלן הגאון תורת חסד הנ"ל, ורק בתירוצו השני כתב כן שהיו שני רב הונא, ועיין בתוספות רא"ש גיטין (י"א ב') ובבא בתרא (י"א ב') וצ"ב.

ודע כי מצאתי בשו"ת רדב"ז (סימן תתקנ"ו) שכתב: "אותו רב הונא שהביא הירושלמי רב הונא אחר הוא, וכן כתבו בתוספות דתרי רב הונא הוי, והכי נמי מסתברא דגרסינן בירושלמי רבי הונא ולא גרסינן רב הונא" עכ"ל, ויתכן שעם דברים אלו תתורץ תמיהת הרב בעל סדר הדורות ערך (רב הונא אות ב') שבתלמוד בבלי מגילה (כ"ב א') וגיטין (נ"ט ב') מבואר שרב הונא לא היה כהן, ולעומת זה בתלמוד ירושלמי מעשר שני (פ"ה ה"ה) מבואר שהיה כהן ע"ש, ואולי שם מדובר ברבי הונא ולא ברב הונא ועיין. [ועיין בספר תולדות תנא"א (ערך רב הונא ב' דש"מ"ה ע"א) ודוק].

ובענין זה שהיו תרי רב הונא - לתועלת המעינים אציין בזה בס"ד, עיין

בקיצור כללי תלמוד הנדפסים במסכת ברכות (דמ"ו ע"ב), ומהרש"א מהדורה בתרא שבת (ל"ז ב'), בחידושי מהרי"ט קידושין (ע' א'), ובסדר הדורות (הנ"ל), הגהות הגאון רבי ישעיה ברלין ז"ל על הרמב"ם החכות תשובה (פ"ז ה"ד), ולגאון חיד"א ז"ל בספרו ברכי יוסף או"ח (סימן ש"ל) וחור"מ (סימן י"ז אות ק"א, וסימן ז' אות י"ז), ובספרו יעיר און (מערכת ה' כלל ס"ט וע'), ובספרו פתח עינים קידושין (ע' ב'), [ומה שכתב שם בענין רב הונא ועיין בספר בן יהוידע מועד קטן (כ"ה ב'), ובבא מציעא (פ"ו ב') ודוק], ובכללי חתם סופר (כלל י"ז וכלל פ"ד) וע"ש, ולגאון מצפה איתן ז"ל בספרו באר אברהם ריש מסכת סוכה (ב' ב'), והגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו כל החיים (מערכת ה' אות ז' ד"ד ע"ב) כתב דתרי רב הונא הוו, וציין לספר נחמד למראה ח"ב (ד"כ ע"ב) ולספר אהל ישרים ע"כ. ועיין באהל ישרים (מערכת י' סוף אות י"ג ומערכת ת' אות י"ט דמ"ב ע"ב) ע"ש, ומה שכתב בזה הגאון יעב"ץ בהגהותיו שבת (ל"ז ב'), פסחים (ק"ב ב'), יבמות (פ"ג א'), בבא בתרא (י"א ב'), עבודה זרה (ס' ב'), מנחות (י"ט ב'), הגהות הלבוש גיטין (ה' א'), הגהות פורת יוסף בבא בתרא (י"א ב'), הגהות מלא הרועים גיטין (י"א ב'), וחולין (י"ג א'), ומהר"צ חיות גיטין (ה' א'), ובספר טהרת המים (מערכת ר' אות מ"ב ואות מ"ג), ובספר לב שומע (מערכת ר' אות כ"ט) עש"ב, שו"ת יד סופר ערלוי (סימן ו' ד"ח ע"ב), ועיין לגאון רבי יוסף זכריה ז"ל בספרו זכר יהוסף שבת (קט"ו א' דכ"ט סע"א) ועוד, ועיין בספר שדי חמד (מערכת ר' כלל כ"ט) ודוק.

חידושי סוגיות

(כתובות ל' א')

בענין דין ארבע מיתות לא בטל

[עדות ביעקב ח"א סי' מב]

ואפשר לפרש על פי מה שכתבו דניצוצות דאדם הראשון באו במבול, ובדור אנוש, ובדור הפלגה, ובסדום, ומסדום באו מצרימה, והשתא סלקי מסדום, ועונש סדום היה בשריפה ובאו עתה ניצוצות דאדם הראשון במצרים ונתבררו על ידי עבודה קשה, והיו בנשמות ישראל, ונודע דדריסת החיות היא כמו שריפה, כמו שאמרו בהדי דדריס שדי זיהריה, ואם כן ישראל שהיו בנצוצות שכבר היו בסדום ומשם באו מצרימה היו ראויים ללקות בערוב, כמו דלשעבר נתחייבו שריפה בסדום אלא שהקב"ה נתן המצריים תחתם וסגי להו בעבודת פרך הקשה, וחסד ה' על ישראל משומר ובא בהדין ערוב'א" עכ"ל ודפח"ח.

והנה החיד"א ז"ל כותב דדריסת החיות היא כמו מיתת שריפה שבשעה דדריס שדי זיהריה עיין מסכת חולין (מ"ב א', ונ"ב ב', ונ"ג א', ונ"ד א'), ובעניותי תמה אני על עצמי שחיה דורסתו אמר התלמוד להדיא על מיתת "סקילה", ולא על מיתת "שריפה" כנ"ל, וצ"ע.

ובזאת מפורש בדברי רש"י שעם שארי דורסו בצפרניו ובצפרני הארי יש זיהרא עיין חולין הנ"ל, מכל מקום סקילה הוי ולא שריפה, ומה גם שיש לומר דמה שאמרו שחיה הדורסת "שדי זיהרא", הארס הזה ממית רק בבעלי חיים, ולא באדם דרב גובריה ואית ליה מזלא, ויכול לעמוד בהדי האי זיהרא, והא ראיא שרק על "נחש" אמרו שארסו שורף לאדם ולא בכל

כתובות (ל' סע"א): "אמר רב יוסף וכן תני רבי חייא מיום שחרב בית המקדש אף על פי שבטלו סנהדרין דין ארבע מיתות לא בטלו, מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו. מי שנתחייב שריפה או נופל בדליקה או נחש מכישו. ומי שנתחייב הריגה או נמסר למלכות או ליסטים באין עליו. ומי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרוניכ".

ופירש רש"י ז"ל: דין ארבע מיתות, עונש דוגמתם: נופל מן הגג, דומה לנסקל שדוחפין אותו מבית הסקילה לארץ דגבוה שתי קומות היה: חיה דורסתו, ארי מפילו לארץ והורגו בדריסה: נחש מכישו, והארס שורפו: נמסר למלכות, והן מתזיזן ראשו בסיף כי כן דרך המומתין על ידיהן וזו היא מיתת סיף".

ובן פירש רש"י ז"ל בסוטה (ח' ב'): "חיה דורסתו, ארי דורסו בצפרניו ומפילו לארץ וגם זה דומה לנסקל, נחש מכישו והארס שורפו", ובמסכת בבא בתרא (י' א') פירש רש"י ז"ל: מחללי שבת ועובדי עבודה זרה דינם בסקילה, ואמרינן מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו דדמי לסקילה".

וראיתי לגאון חיד"א ז"ל בפירושו זרוע ימין על הגדה של פסח (פסקא ערוב) שכה כתב: "אמרו רז"ל במדרש ראויים היו ישראל ללקות בערוב, אלא שהקב"ה נתן המצריים תחתם שנאמר נתתי כפרך מצרים.

ודע שראיתי לאדמו"ר רבי אשר צבי מאוסטרהא ז"ל בספרו מעיין החכמה (פרשת נצבים דנ"ד ע"ב) שכתב: "וידוע מה שאמרו מוטב שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, והביאו ראייה מתמר ע"ש, נמצא שהבושה גדולה מן המיתה, ואפילו מן מיתת שריפה דהיא המיתה החמורה שבמיתות בית דין, ונמצא כשאדם מתבייש לפני הקב"ה אזי מתכפר עון מיתה" עכ"ל.

והנה מה שכתב "ששריפה חמורה מכל מיתות בית דין" - יש להבין כי שנה משנתו כרבי שמעון דסובר שריפה חמורה מכל המיתות כמפורש בסנהדרין (מ"ט ב' וע"ט ב') אבל חכמים חולקים וסוברים שמיתת סקילה חמורה מכל המיתות ואף משריפה, והכי קיימא לן להלכה וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות סנהדרין (פי"ד ה"ב) ולכאורה צ"ע.

שוב ראיתי דיש ליישב דברי קדשו ז"ל, דאין הכי נמי אף הוא לדינא סובר דקיימא לן כחכמים דמיתת סקילה חמורה מכל המיתות, מכל מקום הרי כך אמרו במסכת ברכות (מ"ג ב' ושי"ג): "אמר רב זוטר אבר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום **רבי שמעון בן יוחי** נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים מנלן מתמר שנאמר היא מוצאת", הרי שבעל המאמר נוח לו לאדם שיפיל וכו', אליבא דרבי יוחנן, הוא התנא **רבי שמעון בר יוחאי** עצמו, ואם כן דברי הרב מעיין החכמה ז"ל לשיטתו דרבי שמעון דשריפה חמורה ודוק. [מיהו שם אמרו "נוח" לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש וכו' ולא אמרו "מוטב" כמו שהביא הרב הנ"ל].

חיה רעה הדורסת כנ"ל, ומה גם שלא בכל חיה רעה יש זיהרא עיין שלחן ערוך יו"ד (סימן נ"ז ס"א) ודוק.

ואקבע כאן דבר נורא מתלמיד אדונינו הרמח"ל ז"ל, הוא הגאון המקובל רמ"ד וואלי ז"ל בספרו ספר הליקוטים ח"א (דף קמ"ו) וכה לימדנו: "דע לך כלל אחד, כי למות תוצאות בגי' תתק"ג שיש תתק"ג מיני מיתה כאומרים ז"ל, **וכפי חטאו של אדם - כך תהיה מיתתו, והוא פתח פתוח לדעת כמה חטא זה וזה שכך וכך מיתתו**, וכבר אמרו רז"ל שאף על פי שארבע מיתות ביטלו דין ארבע מיתות לא ביטלו, עוד אמרו ז"ל מפני שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, הלא אבותינו במדבר מתו בנשיכת הנחשים בעון לשון הרע, כי החוטא הראשון בעון זה הוא נעשה מלאך רע להפרע מזה, ומי שדובר שקרים מיתתו באסכרה כענין המשורר כי יסכר פי דוברי שקר, והרבה כיוצא באלה דוק ותשכח ישמע חכם ויוסף לקח" עכ"ל. [ולא ידעתי מדוע כתב שארבע מיתות "ביטלו", דין ארבע מיתות לא "ביטלו", ואנן גורסים בטלון].

ועוד לו שם בספר הליקוטים ח"ב (דף תרפ"א): "ידוע אומרים ז"ל שיש תתק"ג מיני מיתה כמנין תוצאות, כדכתיב למות תוצאות, וכנגדם יש גם כן תתק"ג מיני חיים בסוד תוצאות חיים וכו', והקב"ה ברא כמה מיני מיתה, שהם כנגד כמה מיני עבירות שאדם חוטא, ולכל איש ואיש מיתתו כנגד עונו, וזהו סוד "כי בחטאו מת", ולא עוד אלא שמיתתו באה לו מחטאו ממש, כי החטא הוא שמתלבש בבגדי נקם והוא עצמו שממית את החוטא באותה מיתה שנתייבה לו כפי עונו, בסוד תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחוך, וכענין מאמרם ז"ל הוא השטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות" עכ"ל.